

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Географічний факультет
Кафедра географії України і туризму

Кваліфікаційна робота
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД СХІДНОЇ
ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Спеціальність 103 Науки про Землю
Освітня програма 103 Науки про Землю

Здобувачки другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Луків Юлії Степанівни

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат географічних наук, доцент
Рудакевич Іван Романович

РЕЦЕНЗЕНТ:
кандидат географічних наук,
доцент Гулик Сергій Володимирович

Тернопіль – 2025

АНОТАЦІЯ

Луків Ю. С. Землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня «магістр» зі спеціальності 103 Науки про Землю. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Тернопіль, 2025. 90 с.

У першому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи дослідження землекористування у територіальних громадах.

Другий розділ присвячений характеристиці факторів формування та розвитку системи землекористування у громадах східної частини Тернопільської області.

У третьому розділі подано характеристику ґрунтового покриву територіальних громад східної частини Тернопільської області.

У четвертому розділі описані проблеми оцінки земель та раціонального землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області.

Ключові слова: ґрунт, землекористування, земля, оцінка земель, територіальна громада, Тернопільська область.

ABSTRACT

Lukiv Yu. S. Land use of territorial communities in the eastern part of Ternopil region. Master's thesis for the MA degree in the specialty 103 Earth sciences. Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Ternopil, 2025. 90 p.

The first chapter examines the theoretical and methodological foundations of land use research in territorial communities. The second chapter is devoted to the characteristics of the factors of formation and development of the land use system in the communities of the eastern part of Ternopil region.

The third chapter presents a characteristic of the soil cover of the territorial communities of the eastern part of Ternopil region. The fourth chapter describes the problems of land assessment and rational land use of the territorial communities of the eastern part of Ternopil region.

Key words: land, land use, land valuation, territorial community, Ternopil region, soil.

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ	7
1.1. Теоретичні основи дослідження землекористування у територіальних громадах	7
1.2. Методичні основи дослідження сфери землекористування у громадах	11
1.3. Проблеми делімітації території громад східної частини Тернопільської області	16
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ГРОМАДАХ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	21
2.1. Природні умови та ресурси територіальних громад східної частини Тернопільської області	21
2.2. Історико-географічні аспекти розвитку землекористування територіальних громад	32
Висновки до розділу 2	38
РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	39
3.1. Загальні особливості ґрунтового покриття земель територіальних громад східної частини Тернопільської області	39
3.2. Географічна характеристика агропромислових груп ґрунтів вибраних населених пунктів східної частини Тернопільської області	44
3.3. Фізико-хімічні властивості та використання найпоширеніших ґрунтів східної частини Тернопільської області	58

Висновки до розділу 3	61
РОЗДІЛ 4. ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО	62
ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	
СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ	
4.1. Проблеми оцінки земель населених пунктів територіальних громад східної частини Тернопільської області	62
4.2. Проблеми раціонального землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області	66
Висновки до розділу 4	76
ВИСНОВКИ	77
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	86

ВСТУП

Проблематика дослідження землекористування територіальних громад (ТГ) у Тернопільській області є актуальним завданням у контексті процесів децентралізації та становлення самодостатніх громад в Україні. Це зумовлено тим, що земельні ресурси є переважно основним джерелом наповнення місцевих бюджетів. Завдяки ефективному управлінню земельними ресурсами та їх раціональному використанню підвищується фінансова стійкість і самодостатність, а також економічне зростання громади.

Дослідження землекористування ТГ надає актуальну просторову інформацію, необхідну для розробки генеральних і комплексних планів просторового розвитку й іншої містобудівної документації. Завдяки цьому виникають можливості обґрунтування стратегічних рішень щодо розміщення житлових і виробничих зон чи інфраструктури, що сприятиме сталому розвитку території.

Геопросторовий аналіз землекористування дозволяє виявити негативні зміни (наприклад, втрату біорізноманіття, деградацію ґрунтів, нераціональне рільництво) та обґрунтувати заходи для поліпшення земель та охорони природних ресурсів. Реформа децентралізації надала значні повноваження в земельній сфері на рівень територіальних громад, що вимагає наукового обґрунтування теоретико-методичних підходів та практичних рекомендацій для формування та регулювання системи землекористування в нових політичних і економічних умовах.

Дослідження землекористування у територіальних громадах є важливою основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень, спрямованих на підвищення якості життя населення та забезпечення сталого розвитку територій.

Метою дослідження цієї магістерської роботи є вивчення особливостей сфери землекористування територіальних громад східної частини

Тернопільської області у контексті дослідження їх особливостей ґрунтового покриття, структури площ, екологічних чинників та інших аспектів.

Об'єкт дослідження – земельні ресурси та землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області.

Предмет дослідження – особливості територіальної організації, структури землекористування, особливості ґрунтового покриття територіальних громад східної частини Тернопільської області.

Виходячи з мети та об'єкта дослідження, сформовані наступні **завдання магістерської роботи:**

- проаналізувати теоретичні та методичні підходи щодо дослідження землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області;
- дати характеристику факторам розвитку та формування системи землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області;
- охарактеризувати особливості ґрунтового покриття та агропромислових груп ґрунтів у територіальних громадах східної частини Тернопільської області;
- проаналізувати особливості грошової оцінки земель у населених пунктах східної частини Тернопільської області;
- запропонувати заходи щодо раціонального землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області.

Методологія дослідження. Методологічну основу даної роботи складають праці українських і зарубіжних вчених з тематики землекористування у територіальних громадах Тернопільської області С. Гулика, Б. Гавришка, П. Демянчука, Б. Заблоцького, І. Ковальчука, І. Кузика, А. Лазаревої, З. Паньківа, С. Позняка, А. Третьяка, Л. Царика та інших. У підготовці роботи використані архівні та робочі матеріали Тернопільського науково-дослідного проектного інституту землеустрою та Головного управління Державного земельного кадастру в Тернопільській області.

Наукова новизна роботи:

- проведено делімітацію об'єкта дослідження – територіальних громад східної частини Тернопільської області;
- охарактеризовано природні умови та ресурси (на оновлених показниках) та історико-географічні передумови формування системи землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області;
- детально охарактеризовано агровиробничі групи ґрунтів у населених пунктах східної частини Тернопільської області;
- запропоновані заходи щодо раціонального та оптимального землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області.

Практичне значення роботи. Практичне значення роботи полягає у використанні матеріалів магістерської роботи для діяльності земельних управлінь територіальних громад східної частини Тернопільської області. Напрацювання з цієї роботи можна використати для потреб організацій, які займаються охороною та раціональним використанням земельних ресурсів.

Структура роботи. Обсяг магістерської роботи складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи – 90 сторінок комп'ютерного тексту, у т.ч. 20 рисунків. Список використаних джерел із 57 найменувань, додатки на 5 сторінках.

Авторка роботи висловлює подяку доценту кафедри географії України і туризму, к.г.н., доценту Рудакевичу І. Р. за значну допомогу у написанні роботи, а також іншим викладачам і працівникам географічного факультету Тернопільського національного університету імені Володимира Гнатюка. Окрему вдячність хочемо висловити працівникам Тернопільського науково-дослідного проектного інституту землеустрою за надані матеріали та практичні рекомендації.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

1.1. Теоретичні основи дослідження землекористування у територіальних громадах

Теоретичні аспекти дослідження землекористування у територіальній громаді базуються на різних поняттях, концепціях, принципах та наукових підходах. Власне всі вони визначають його зміст, мету та методи аналізу. Дослідження землекористування на певних територіях ґрунтується на розумінні таких концептуальних понять:

Земельні ресурси. За ним земля розглядається як обмежений, певною мірою невідтворюваний та важливий для життя і діяльності людини природний ресурс, який одночасно є як засобом виробництва (особливо у сільському господарстві), так і територіальною основою (для розміщення поселень, об'єктів, інфраструктури).

Землеустрій та просторове планування. До них належить система заходів із раціональної організації використання та охорони земель, що включає встановлення меж ділянок чи населених пунктів, розподіл земель за цільовим призначенням, планування використання території (наприклад, через генеральні плани та детальні плани територій).

Територіальна громада. Вона виступає суб'єктом управління та регулювання процесами землекористування на своїй території. Вони безпосередньо впливають на рівномірний розвиток, соціально-економічний добробут і просторове планування громади.

Екологічні аспекти землекористування. Тут акцентується увага на екологічній збалансованості використання землі, запобіганні деградації ґрунтів, охороні ландшафтів та біорізноманіття.

Дослідження землекористування повинно враховувати головні його принципи, що закріплені у земельному законодавстві чи в міжнародних

практиках. Наприклад, земля повинна використовуватися відповідно до встановленого цільового призначення (землі житлової забудови, сільськогосподарські землі, землі рекреаційного призначення). Рациональне використання та система охорона земель передбачають забезпечення максимального соціально-економічного ефекту при збереженні та відтворенні родючості ґрунтів та екологічних функцій земель. Сучасним трендом землекористування є пріоритетність екологічної безпеки, яка вимагає надання переваги заходам, що спрямовані на захист довкілля та запобігання деградації ґрунтів. Слід також враховувати баланс між необхідністю державного регулювання та захистом прав власників і користувачів земель.

Дослідження землекористування у територіальних громадах (ТГ) можна умовно поділити на три основні блоки: теоретико-методологічні основи (землеустрій, земельний кадастр, економіка природокористування), правові та інституційні аспекти (реформа децентралізації, законодавство, місцеве самоврядування) та практичні аспекти просторового планування (ГІС та супутникові технології, цифровізація, ландшафтне планування). Теоретико-методологічні основи землекористування ґрунтуються на класичних працях із землеустрою, земельного кадастру та економіки землекористування. Зокрема, такими є праці українських вчених (наприклад, А.С. Третяк, Д.С. Добряк, І.П. Ковальчук, А.М. Мартин) [19,47] розглядають землеустрій як науку і систему заходів, спрямованих на раціональну організацію використання та охорони земель. Основні акценти спрямовані на оптимізацію структури земельних угідь, запровадження сівозмін, консолідації земель та охороні ґрунтів.

У дослідженні тернопільського науковця І. Кузика охарактеризовані екологічні аспекти землекористування у територіальних громадах Тернопільської області. Автор наголошує на високому рівні сільськогосподарського використання земель ТГ, а також на низькому рівні лісистості їх територій. Громади східної частини Тернопілля (Підволочиська, Скалатська, Скориківська) у цьому дослідженні віднесені до групи з

екологічно несприятливою структурою земель, де природні угіддя займають менше 30 % від всієї площі [20, с. 197-198].

Проблематика землекористування у регіоні Західного Поділля охарактеризовані у працях Л. Царика [52] і З. Герасимів [6]. У них автори теж звертають увагу на високий ступінь розораності території громад Тернопільської області, а також на низьку частку природних угідь. Вони рекомендують збільшувати площі земель під природоохоронними об'єктами.

Теоретичні та методичні основи територіального і просторового планування землекористування у громадах в Україні розкриті у фундаментальній праці науковців з Білоцерківського національного аграрного університету [47]. У ній система землекористування характеризується з точки зору територіального планування і комплексного просторового розвитку території.

Проблеми раціонального використання земельних ресурсів територіальних громад Тернопільської області охарактеризовані також у публікації І. Рудакевича та Б. Пушкара [33]. У ній проаналізована структура землекористування на прикладі Скориківської територіальної громади. Запропонована оптимізаційна схема використання земельних ресурсів, яка передбачає зменшення розораних площ і збільшення природних угідь і лісів.

У публікації Б. Заблоцького, П. Демянчука, Б. Гавришка проаналізовані проблеми обліку сільськогосподарських земель територіальних громад Тернопільської області [16]. Проведено аналіз частки різних категорій с/г угідь (рілля, пасовища, сіножаті, багаторічні насадження) у розрізі кожної ТГ регіону. Статистичні матеріали цієї статті базуються на застарілій формі звітності 6-зем, яка вже кілька років не використовується.

Науковий напрям економіки землекористування розкриває поняття і використання земельної ренти, економічної оцінки земель та ефективності її використання. Наукові праці з цієї тематики аналізують вплив ринку землі на структуру землекористування, проблеми оцінки земель та необхідність еколого-економічного обґрунтування проєктів.

У публікаціях з геодезії та землеустрою описується застосування системного підходу, різних математико-статистичних методів та спеціальних методів (картографічний, ГІС-аналіз, знімання місцевості) для дослідження стану земельних ресурсів. Наприклад, у дослідженні Н. Голош пропонується використання інформаційних систем і технологій для раціонального управління та використання земельних ресурсів громад [7].

Вивчення правових та інституційних аспектів землекористування у громадах став актуальним після початку реформи децентралізації в Україні, яка суттєво змінила підходи до управління землями. Проблеми реформування системи земельних відносин досліджували автори О.В. Кулініч, В.М. Галушка, О.В. Лазарева, особливо у контексті передачі земель державної власності у комунальну власність ТГ. Відповідно увага зміщується на повноваження органів місцевого самоврядування щодо розпорядження землями та регулювання земельних відносин. Міжнародний досвід та тенденції євроінтеграції у земельних відносинах проаналізовані у працях Лазаревої О. В., Мась А. Ю. [21]. У них розглянуті особливості планування процесів землекористування в країнах ЄС з вивченням їх моделей просторового, міського та ландшафтного планування для подальшого впровадження в українську практику.

Сучасним та інтегрованим напрямком географічної науки, який безпосередньо стосується ефективного управління територіями ТГ, є просторове та ландшафтне планування у територіальних громадах. Дослідження Т.М. Бортника, А.В. Лаврук, А.В. Олещенка [3] та інших авторів розкривають сутність просторового планування (в контексті землекористування) як інструменту сталого розвитку громади. Кінцевим результатом цих дій є розробка та створення інтегрованих документів (наприклад, комплексного плану просторового розвитку території громади), які поєднують земельну та містобудівну та документацію.

Згідно ландшафтного підходу та екологічних складових ландшафтне планування розглядається як метод, що забезпечує екологічну стійкість

землекористування. У світлі таких проблем досліджуються питання формування екомережі та охорони природно-заповідного фонду з мінімізацією негативного впливу антропогенної діяльності на ландшафти громади.

Сучасні геопросторові дослідження базуються на необхідності використання геоінформаційних систем (ГІС) для інвентаризації земель, змін у землекористуванні, аналізу конфліктів між різними видами використання та просторового моделювання для напрямів розвитку громади. Одним з прикладів застосування ГІС у сфері земельних відносин є використання публічної кадастрової карти. Сучасні дослідження землекористування у територіальних громадах відійшли від вузькоспеціалізованого підходу землеустрою. Вони стають більш міждисциплінарними та комплексними, поєднуючи екологічну стійкість, економічну ефективність та інституційну спроможність органів місцевого самоврядування у сфері просторового планування.

1.2. Методичні основи дослідження сфери землекористування у громадах

Більшість матеріалів ґрунтових і земельних знімів у межах сучасних територіальних громад були виконані під час великомасштабного дослідження земель, яке на території Тернопільської області проводилося 50-60 років тому. Первинне обстеження ґрунтів на території Скориківської сільської ради проводилося ще в 1959 році учбовою частиною Української академії сільськогосподарських наук, коли закладався один розріз на 25 га земельних угідь. Аналогічні обстеження проводилися також у Старому Скалаті, Іванівці, Качанівці та інших селах колишнього Підволочиського району Тернопільської області.

Польові роботи по коригуванні матеріалів ґрунтового обстеження були проведені восени 1987 року. На території агрогосподарства було закладено 320 розрізів, з яких 90 основних і 130 прикопок.

Для визначення фізико-хімічних і агрохімічних властивостей ґрунтів з 30 розрізів було відібрано 80 зразків ґрунту, в яких визначено наступні показники:

1. Гігроскопічна вологість методом висушування.
2. Гумус по Тюріну з відбором корінців.
3. РН сольове та водне на рН-метрі 340.
4. Гідролітична кислотність за методом Каппена.
5. Увібраний Са і Mg у некарбонатних ґрунтах витісненням хлористим натрієм.
6. Увібраний Са і Mg у карбонатних ґрунтах за методом Шмука.
7. Суму увібраних основ у некарбонатних ґрунтах за методом Каппена.
8. Суму увібраних основ у карбонатних ґрунтах за методом Шмука.
9. Карбонати кальцію на кальциметрі.
10. Рухомий фосфор у некарбонатних ґрунтах за методом Кірсанова.
11. Рухомий фосфор у карбонатних ґрунтах за методом Мачигіна.
12. Рухомий фосфор у некарбонатних ґрунтах за методом Маслової.
13. Рухомий фосфор у карбонатних ґрунтах за методом Протасова.
14. Валовий азот за методом Кельдаля.
15. Валовий фосфор за методом Гінзбурга.
16. Валовий калій за методом Сміта.
17. Рухоме залізо за методом Веригіної.
18. Механічний склад за методом Качинського.
19. Механічний склад у ґрунтах, де високий вміст карбонатів кальцію, з обробкою пірофосфатом натрію [49, с. 4-5].

Після завершення польових і камеральних досліджень було сформовано три наступні документи:

1. План ґрунтів.

2. Картограма агровиробничих груп ґрунтів.
3. Технічний звіт про ґрунти господарства [49, с. 5].

Великомасштабне дослідження ґрунтів (переважно масштабах 1:10 000 або 1:5 000) є детальним в систематичним процесом, результатом якого є отримання точної та вичерпної інформації про ґрунтовий покрив певної території (наприклад, населеного пункту, господарства, поля, сівозміни). Головною його метою є забезпечення науково обґрунтованої основи для раціонального використання земель, внесення добрив, планування меліорації та інших агротехнічних заходів.

Методика великомасштабного дослідження ґрунтів складається з таких етапів:

1. Підготовчий етап.
2. Польовий етап (у вигляді ґрунтової зйомки).
3. Камеральний (лабораторні та аналітичні дослідження).
4. Завершальний етап.

Підготовчий етап включає збір та аналіз наявної інформації. До таких матеріалів належать різноманітні картографічні джерела (Топографічні карти певних масштабів, ортофотоплани та аеро- або космічні знімки, карти й моделі рельєфу, гідрографічної мережі, ґрунтові карти менших масштабів), фондові матеріали (звіти попередніх ґрунтових і агрохімічних обстежень, дані про клімат, геологію, рослинність, господарську освоєність території), дешифрування аеро- та космічних знімків (проводиться попередня ідентифікація ґрунтоутворюючих чинників та виділення контурів з типами ґрунтів на основі візуальних ознак), планування маршрутів і закладання розрізів (визначення оптимальної кількості та густоти ґрунтових розрізів з урахуванням виділених контурів).

Польовий етап є найбільш трудомістким і передбачає безпосереднє обстеження території. Він передбачає закладання ґрунтових розрізів, їх прив'язку, опис ґрунту (потужність горизонтів, колір, механічний склад, структура, щільність, новоутворення, властивості материнської породи, вологість, глибина залягання ґрунтових вод, тощо), відбір зразків прокладання маршрутів, ведення польового щоденника.

Камеральний етап проводиться після польових робіт і включає лабораторні дослідження та складання карт. Проводиться аналіз відібраних зразків для визначення наступних фізико-хімічних властивостей ґрунтів: Фізичних властивостей (гранулометричний склад, об'ємна маса), Хімічних властивостей (Вміст гумусу та органічної речовини, кислотність (рН), вміст рухомих форм поживних елементів (азоту, фосфору, калію), вміст карбонатів і легкорозчинних солей).

На основі даних польових обстежень та лабораторних аналізів проводяться такі заходи як уточнення меж ґрунтових контурів, складання легенди та формування ґрунтової карти (графічне відображення розміщення ґрунтових різновидів на досліджуваній території).

Завершальний (фінальний) етап полягає у складанні супровідних і тематичних карт, складання пояснювальної записки та підготовка детального звіту. Він містить опис природних умов території, класифікацію та характеристику виділених ґрунтів, результати лабораторних аналізів, рекомендації щодо раціонального використання ґрунтів та щодо підвищення їх родючості.

Картографування ґрунтів є комплексним процесом, метою якого є дослідження і відображення просторової неоднорідності ґрунтового покриття, необхідних для агровиробничої оцінки та раціонального використання земель. Раніше картування земель базувалося на ґрунтово-географічному методі, запропонованим ще В. Докучаєвим, який пояснює розподіл ґрунтів пов'язаний з факторами ґрунтоутворення [24, с. 4].

Розробка та створення ґрунтової карти поділяється на кілька послідовних етапів:

1. Підготовчий (камеральний) етап (збір та аналіз матеріалів, підготовка картографічної основи, аналіз факторів ґрунтоутворення, складання списку ґрунтів).
2. Польовий етап (ґрутова зйомка), виконується як ряд послідовних етапів: маршрутні обстеження, закладання та опис ґрунтових розрізів, визначення меж ґрунтових контурів.
3. Камеральний етап (складання карти), який включає аналізи зразків у лабораторії, уточнення класифікації ґрунтів, складання авторської версії ґрунтової карти, складання легенди, генералізація, остаточне оформлення та друк.

Сучасне картографування ґрунтів активно використовує геоінформаційні системи (ГІС) та матеріали дистанційного зондування Землі (ДЗЗ). Дешифрування аеро- та космічних знімків використовується для швидкого визначення контурів, особливо за станом рослинного покриву та особливостями рельєфу. Ще одним напрямом є просторовий аналіз, який полягає в інтеграції даних до ГІС для створення більш точних та детальних ґрунтових карт.

Для аналізу землекористування громади застосовуються різні традиційні та сучасні наукові підходи. Наприклад, системний підхід розглядає землекористування як складну та відкриту систему, яка складається з взаємопов'язаних елементів (земельні ресурси, природні умови, суб'єкти, правовий режим, управління). У процесі дослідження вивчається також взаємодія цієї системи з зовнішнім середовищем (держава, регіон, ринок).

Натомість еколого-економічний підхід оцінює ефективність землекористування через рівень економічних показників (дохід, затрати, рентабельність), як і екологічних наслідків (деградація ґрунтів, забруднення, ерозія, тощо). Він є спрямованим на пошук оптимального балансу між економічним розвитком громад і охороною довкілля.

Інституційний підхід у дослідженнях землекористування базується на правових, адміністративних та соціальних інститутах (норми, правила, органи управління), що регулюють цю сферу в громадах. Згідно нього досліджується роль земельного законодавства, прав власності та діяльності органів місцевого самоврядування [47].

Територіальний або просторовий підхід аналізує просторове розміщення та структуру земельних угідь у межах громади. Для цього використовуються геоінформаційні системи (ГІС) для моделювання, картографування та оцінки просторових змін у землекористуванні. Завдяки таким теоретичним основам забезпечується комплексна база для проведення глибоких досліджень, ідентифікації проблем та розробки стратегій раціонального використання земель у територіальних громадах.

1.3. Проблеми делімітації території східних громад Тернопільської області

Під поняттям делімітації у географії розуміється визначення меж певної територіальної системи. У нашому варіанті меж досліджуваної території – територіальних громад східної частини Тернопільської області. Загалом східна межа Тернопілля має протяжність близько 200 км, тому прилеглі до неї громади можна з географічної точки зору називати східними. Однак частина з цих територій є півнчно-східними або південно-східними.

У нашому дослідженні територіальними громадами східної частини Тернопільської області обрано *Підволочиську, Скориківську та Скалатську ТГ*. Насамперед їх об'єднує приналежність до території колишнього Підволочиського району. Однак з природничо-географічної точки зору ці громади мають багато спільних ознак. Наприклад, по їх території проходить Товтрова гряда, яка є своєрідним геоморфологічним і ландшафтним утворенням. На землях названих трьох громад залягають переважно чорноземні глибокі типові ґрунти, які мають досить добрі показники родючості та оцінки. Для цих територіальних громад східної частини

Тернопільської області характерним теж є переважання у структурі земельного фонду ріллі (понад 50 %), що є суттєво вищим екологічних норм. Коротко охарактеризуємо кожну з цих громад.

Скориківська територіальна громада розташована у східній частині Тернопільської області. Утворена шляхом об'єднання Воробіївської, Кошляківської, Пальчинської, Терпилівської, Скориківської сільських рад колишнього Підволочиського району. Скориківська територіальна громада межує з Кременецьким районом Тернопільської області та Хмельницьким районом Хмельницької області.

Площа громади становить 265,0 км². Населення станом на 1 січня 2021 року становить 8220. Територію громади складають 23 населених пункти (рис.2.1) [14].

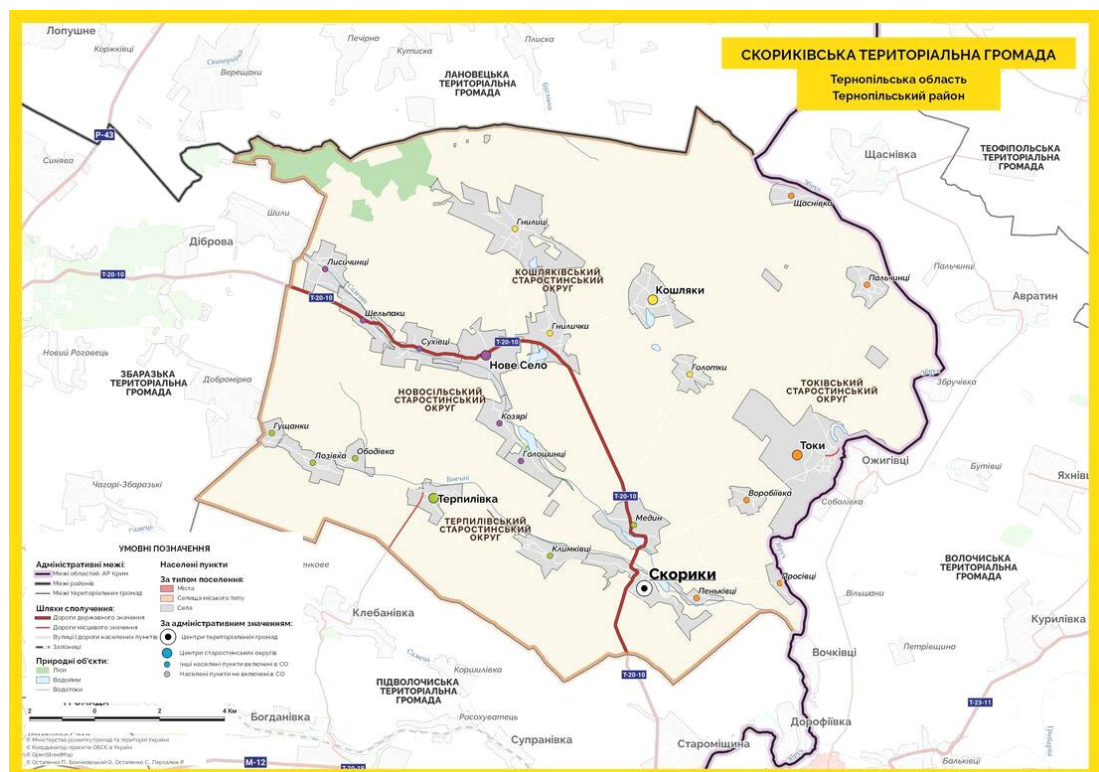

Рис. 1.1. Картографічна схема Скориківської територіальної громади [14]

Підволочиська територіальна громада створена 15 липня 2015 р. До її складу входять Підволочиськ – селище міського типу (адміністративний центр

громади) та 23 населені пункти (16 колишніх сільських рад). Загальна площа громади – 350,4 км. кв.

Підволочиська територіальна громада розташована у Тернопільській області, у її східній частині, на межі із Хмельницькою областю. Підволочиська селищна рада межує зі сходу із Волочиською громадою Хмельницької області, з півдня та південного сходу – із Скалатською громадою, з півночі із Скориківською. У громаді до активної фази бойових дій (2022 р.) проживало 18461 жителів, у тому числі в Підволочиську 7633 жителів [1]

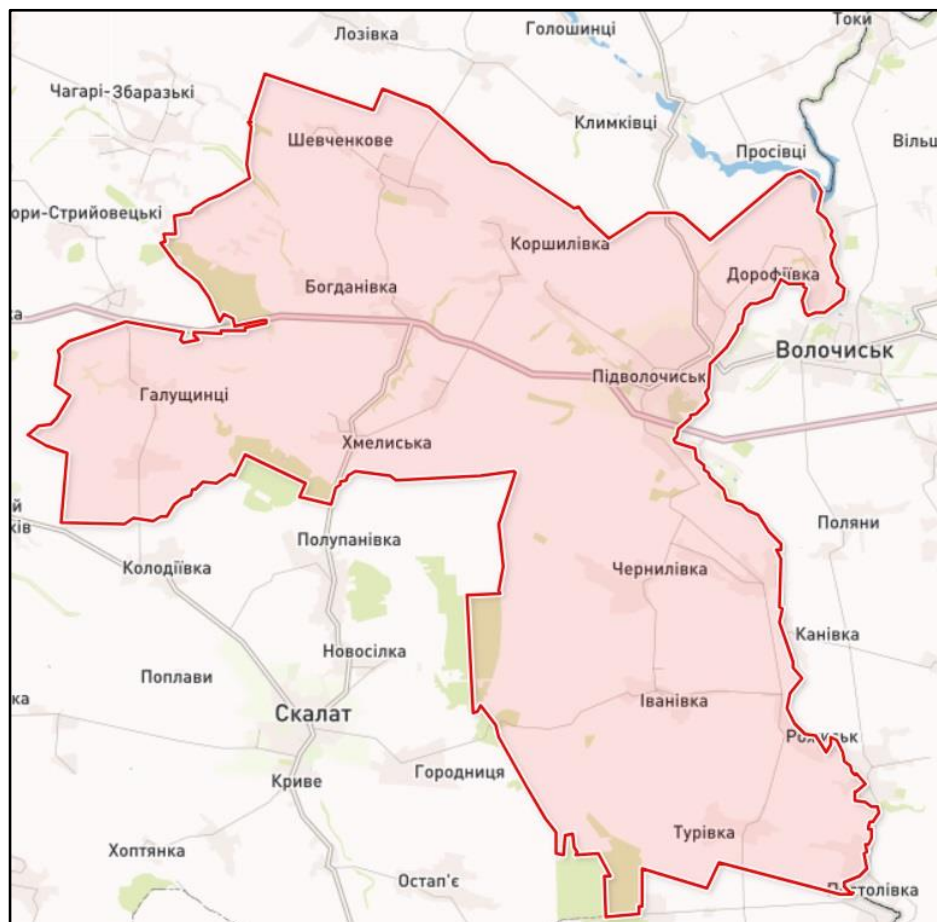

Рис. 1.2. Картосхема Підволочиської територіальної громади [1]

Скалатська міська територіальна громада утворена 14 липня 2015 року шляхом об'єднання Скалатської міської та Городницької, Зарубинецької, Колодіївської, Кривенської, Магдалівської, Новосілківської, Остап'ївської, Подільської, Староскалатської сільських рад Підволочиського району.

картографічний метод для створення картосхем типів і агровиробничих груп ґрунтів. Проведено делімітацію об'єкта дослідження – територіальних громад східної частини Тернопільської області (Підволочиська, Скориківська, Скалатська ТГ).

РОЗДІЛ 2.

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У ГРОМАДАХ СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Природні умови та ресурси територіальних громад східної частини Тернопільської області

Геологічна будова

Територія Тернопільської області розташована на крайній південно-західній частині Східно-Європейської платформи, яку окремі дослідники виокремлюють у Волино-Подільську плиту з глибоко зануреним кристалічним фундаментом. В межах регіону відклади архейської, протерозойської та більшості палеозойської ери є глибоко поховані під осадовим чохлам плити.

У східній частині Тернопільської області відслонюються відклади сеноманського ярусу верхньої крейди. У східній частині неогенового моря формувався водоростевий риф, складений власне тернопільськими верствами баденію та молодшими сарматськими відкладами. Описуваний великий бар'єрний риф, який після відступу моря (близько 10 млн. років тому) залишився в рельєфі у вигляді невисокого горбкуватого пасма, перетинає територію області з північного заходу на південний схід і відомого в літературі як Подільські Товтри. Ширина його становить переважно 3-5 км, а відносна висота досягає 50-60 м [39, с. 78]. Товтровий кряж проходить по західних околицях Скориківської та Підволочиської громад, а також через Скалатську ТГ.

Загалом території цих громад у геологічному відношенні вкриті породами переважно неогенового віку. Різко переважають відклади міоцену та нижнього сармату. У долинах річок домінує теж міоцен, але верхнього бадену. Місцями на Товтровому кряжі зустрічаються класичні неогенові та нерозчленовані відклади.

Верхньоплейстоценова лесова товща у межах Тернопільської області має загальну потужність 6-10 м і більше поширена на вододілах і пологих привододільних схилах. Розпочинається лесова товща горохівським викопним ґрунтовим комплексом, який має чіткі морфологічні ознаки і є надійним маркуючим горизонтом. Сформувався горохівський комплекс у дві фази. У першу фазу утворювався ґрунт лісового типу, у другу – степового (чорноземоподібний), з дуже потужним гумусовим горизонтом темно-сірого з коричневим відтінком кольору, який відповідає, очевидно, одному з ранніх інтерстадіалів верхнього плейстоцену (вюрму). Перша лісова фаза горохівського ґрунтоутворення відповідає останньому, микулинському міжльодовиковому періоду. Верхній горизонт верхньоплейстоценових лесів завершує лесову товщу Поділля і є материнською породою сучасного ґрунтоутворення. Його потужність змінюється від 3-4 до 6-7 м. [4, с. 85].

Рельєф

Території досліджуваних громад розташовані у східній частині Тернопільської області на Подільській височині, однак в межах Хмельницької структурно-денудаційної плоско-горбистої середньорозчленованої височини з карстовою морфоскульптурою. Вона займає площі регіону між Товтровою грядою та р. Збруч. Поверхня цієї височини є плоскою і слабохвилястою, місцями із значними перепадами відносних висот. Абсолютні висоти сягають 340- 360 м.

Найбільш піднятою її частиною є Авратинська височина. Вона собою являє природний вододіл, що розділяє басейни кількох рік: Південного Бугу, Збруча, Горині та Серету, звідки беруть початок численні їхні притоки. Загалом поверхня Авратинської височини є нахиленою на південний схід, що співпадає з напрямками верхів'їв річок Горині та Збруча з його допливами Сامةць, Самчик та Вовчак. Долини річок є широкими та місцями простягаються на 1-2 км, з пологими схилами, часто заболочені. У пониженнях заплав Горині та Збруча в умовах перезволоження утворились низинні торфовища.

Межиріччя мають хвилястий вигляд внаслідок розчленування їх боковими долинами і балками. Вони складені пухкими глинисто-піщаними середньосарматськими відкладами покритими лесами та лесоподібними суглинками з горизонтами похованих ґрунтів [12, с. 193].

На західних межах Підволочиської громади та через всю Скалатську ТГ пролягає Товтрова денудаційна горбиста височина. Вона є чітко вираженою у рельєфі східної частини Тернопільської області як орографічний елемент, що різко виділяється серед пологохвилястої місцевості.

У морфології Товтрової височини виразно виділяються головна гряда та бічні грядки й горби, віддалені від неї на відстань до декількох кілометрів. Ширина головної гряди невелика і рідко перевищує 500-600 м. Абсолютні позначки 380-400 м, подекуди до 430 м; відносні висоти – 50-60 м, лише на ділянці перетину її Збручем вони досягають 100 м. Гряда має асиметричну будову – її південно-західний схил крутий (іноді круто-скелястий, стрімкий) і короткий, північно-східний – пологий і довгий [12, с. 194].

Вершини головної гряди є переважно плоскими, вкритими четвертинними відкладами, з яких часто виступають рифові вапняки. Місцями трапляються кам'яні поля, подекуди з хаотичним нагромадженням вапнякових брил. Яскравим прикладом такої місцевості є Свята гора на околиці с. Полупанівка Скалатської ТГ. У скелястих частинах Товтр місцями поширені карстові форми, що представлені різноманітними ніздрюватими поверхнями, ерозійними лійками, печерами, гротами, нішами. Бічні товтри мають таку особливість, що не утворюють великих масивів. Їх абсолютні висоти є переважно нижчими від головної гряди, як і відмінні від неї форми поверхні.

Відомий український фізико-географ К. Геренчук виділив два різновиди бічних товтр за формою поверхні: а) вузькі гостровершинні з зубчастими і крутими гребенями (“власне товтри”), б) невисокі з пологими схилами пагорби (“могили”, “могилки”), які своїми розмірами нагадують скіфські кургани. Ще однією цікавою особливістю, характерною для Товтрової височини, є наявність поперечних річкових долин, які пересікаючи її

зберігають не лише свій меридіональний напрямок, але й типові для рівнинних територій врізані меандри. [12, с. 194].

У сучасному рельєфі Товтрової височини можна спостерігати в окремих місцях мальовничі гори-останці, що сформувалися міцними рифовими вапняками та видозмінені дощовими водами та вітром. Дія цих чинників надала їм різноманітних і химерних форм, що є привабливим для дослідників і туристів.

Корисні копалини

Територіальні громади східної частини Тернопільської області (Скориківська, Підволочиська, Скалатська) мають дещо обмежені запаси та номенклатуру корисних копалин. З паливних поширений торф, переважно у долині р. Збруч біля Підволочиська (села Мислова, Чернилівка, Староміщина). Раніше також торф видобували в околицях м. Скалата і с. Криве.

Біля смт. Підволочиська, а також сіл Мислова, Зарубинці (Скалатська ТГ), Голотки, Лисичинці (Скориківська ТГ) є поклади суглинків для виробництва цегельно-черепичної сировини. Раніше на їх основі працювали численні невеликі цегельні заводи. Поблизу сіл Шельпаки та Гнилички розміщені поклади будівельного піску.

Однак найпоширенішими мінеральними ресурсами у східній частині Тернопільської області є різноманітні вапняки, що пов'язано з розташуванням Товтровою горбогір'я. Найбільшими родовищами, які активно експлуатуються, є Галушинецьке (будівельний вапняк, Підволочиська ТГ) і Полупанівське (вапняк для цукрової промисловості, Скалатська ТГ).

Галушинецьке родовище вапняків займає площу понад 59 га на непродуктивних та орних землях. Розміщене в межах Товтровою пасма і корисною копалиною тут служать аналогічні описаним вище вапняки сармату та опільської світи міоцену. Дещо відмінні хіба що сарматські вапняки – тут вони дуже міцні, черепашковосерпулові, світло-коричневі. Вапняки також придатні для виробництва будівельного щебеню та вапнякової муки [37, с. 119].

На Новосілківському родовищі поблизу Скалата видобуваються вапняки, з яких виготовляється щебінь будівельний різних фракцій. Поклади будівельних вапняків залягають також біля сіл Городниця, Старий Скалат (Скалатська ТГ), Жеребки, Кам'янки (Підволочиська ТГ), Лисичинці, Голошинці, Кошляки, Токи (Скориківська ТГ).

Біля сіл Лисичинці, Ободівка та Хмелиська Підволочиської ТГ розвідані родовища вапняка пиляльного (вапняка-черепашника). На Лисичинському родовищі колишнього Підволочиського району добувався вапняк оолітовий, ооліто-детритовий, черепашково-детритовий також сарматського віку. Вапняк не відповідає вимогам стандартів щодо морозостійкості, однак тривала практика застосування у будівництві в умовах Поділля виявила його достатню довголітність, окрім того він може застосовуватись для кладки внутрішніх перегородок та під штукатурку. За даними експлуатації родовища встановлено, що вихід повномірного тесового каміння з гірничої маси становив усього 5% [37, с. 126].

Ландшафтна будова

У ландшафтному відношенні території досліджуваних громад (Підволочиська, Скориківська і частина Скалатської) належать до Середньо-Подільської височинної області. В її межах виділяється Підволочисько-Авратинський фізико-географічний район.

У західній частині цієї області кристалічний фундамент занурений на глибину до 1000 м. Кристалічний фундамент перекритий породами палеозою, мезозою, неогену та антропогену. Четвертинні відклади представлені легкими та середніми лесовими суглинками. В межах області переважає рівнинний рельєф (абсолютні висоти 300 м). Досить розчленований і хвилястий рельєф у притовтровій смузі, де спостерігаються висоти до 350 м. Річкові долини тут неглибокі, часто заболочені. Межиріччя часто плоскі з поганим дренажем і окремими блюдцями. Найбільш поширеним типом ґрунтів в Середньо-Подільській височинній області є глибокі малогумусні чорноземи та чорноземи опідзолені [28, с. 376].

Найпоширенішими ландшафтними місцевостями є:

- місцевості плоских (плакорних) межиріч з мочарними пониженнями, що навесні і восени заповнюються атмосферними опадами з глибокими малогумусними чорноземами під багатою трав'янистою рослинністю на легких лесових суглинках;
- плоско-хвилясті місцевості добре дреновані, вкриті переважно глибокими малогумусними чорноземами, а також чорноземами опідзоленими, переважно розорані;
- хвилясті (балкові) місцевості з чорноземами опідзоленими, сірими і темносірими опідзоленими ґрунтами, переважно розорані;
- прирічкові місцевості із значним ярково-балковим розчленуванням з сірими і світло-сірими ґрунтами;
- горбогірні місцевості зі стрімкими схилами, інтенсивним розвитком ерозійних процесів, вкриті частково дубово-грабовими лісами на сірих лісових ґрунтах;
- заплавні місцевості з широкими заболоченими днищами річкових долин [28, с. 376-377].

У східній частині Підволочиської ТГ і на більшості території Скалатської ТГ проходить Збаразько-Смотрицький (Товтровий) височинний фізико-географічний район. Його головними особливостями є пасмово-горбистий рельєф, закарстованість, геологічна основа з рифових вапняків, покритими сірими ґрунтами та чорноземами карбонатними, особлива рослинність, що представлена грабовими дібровами.

Товтровий кряж позиціонується як неповторний ландшафтний район, який не має аналогів на території України. Він вирізняється вузькою і витягнутою смугою (від 2 до 8 км) з відносними висотами 40–60 метрів над прилеглими рівнинами. Головна Товтрова гряда характеризується плоскими і широкими вершинами та крутими, місцями скелястими схилами. Вершини переважно складені рифовими вапняками та є вкритими малопотужним

шаром суглинків. Їх поверхня часто вкрита тріщинами, дрібними карстовими дірками і лійками.

По обидва боки головної гряди, на віддалі 3–5 км від неї, розкидані поодинокі товтрові горби, іноді зібрані в невеликі ланцюги; такі ізольовані горби мають, як правило, гострі скелясті вершини і пологі схили, вкриті лесоподібними суглинками. Товтри в минулому були вкриті лісами багатого флористичного складу. Основними лісоутворюючими породами були дуб і бук, до яких домішувались липа серцелиста і широколиста, граб, ясен, берест, клен звичайний і татарський, явір, черешня тощо; в підліску — ліщина, бруслина європейська, бородавчата і навіть мала, плющ, на узліссях — клокичка, дерен та ін. Лісові масиви найкраще збереглися на території заповідника «Медобори». Особливу цінність в межах заповідника становлять також ділянки степової, лучно-степової та наскельно-степової рослинності [28, с. 375-376].

Клімат

Для території Тернопільської області характерним є помірно-континентальний клімат з відносно теплими показниками літом, а також м'якою зимою і оптимальною кількістю опадів. Сформувався він під впливом багатьох чинників. Для атмосферної циркуляції характерними є часті вторгнення атлантичних повітряних мас і відповідно часті проходження циклонів. У літні та зимові місяці посилюється вплив континентального й арктичного повітря, а також східно-європейських антициклонів. Через переважаючий західний перенос повітряних мас зумовлений відповідних напрям переважаючих вітрів у всі пори року.

Через частий перенос повітряних мас з Атлантики пом'якшується амплітуда коливання температури повітря. У теплі пори року спостерігається активна циклонічна діяльність і термічна конвенція, які сприяють випаданню достатньої кількості опадів. Згідно літературних джерел, найтепліший місяць (липень) має середню температуру повітря $+18+19^{\circ}\text{C}$, а найхолодніший

(січень) – 4,5–5,5 °С. В останні роки температурні показники суттєво змінилися через потепління. У 2023 р. середня температура січня перебувала у межах +2+3 °С, а липня і серпня (який був найтеплішим) +21+22 °С (рис. 2.1). На підвищених ділянках центральної частини Тернопільської області, куди входить досліджувана територія, влітку та взимку спостерігається найнижча температура повітря. У середньому за рік по області випадає 550-700 мм опадів. Їх розподіл характеризується нерівномірністю через вплив висоти та форм рельєфу. У 2023 р. на найближчій метеостанції у м. Тернопіль зафіксовано близько 570 мм опадів, більшість яких випали у весняні та літні місяці (рис. 2.2).

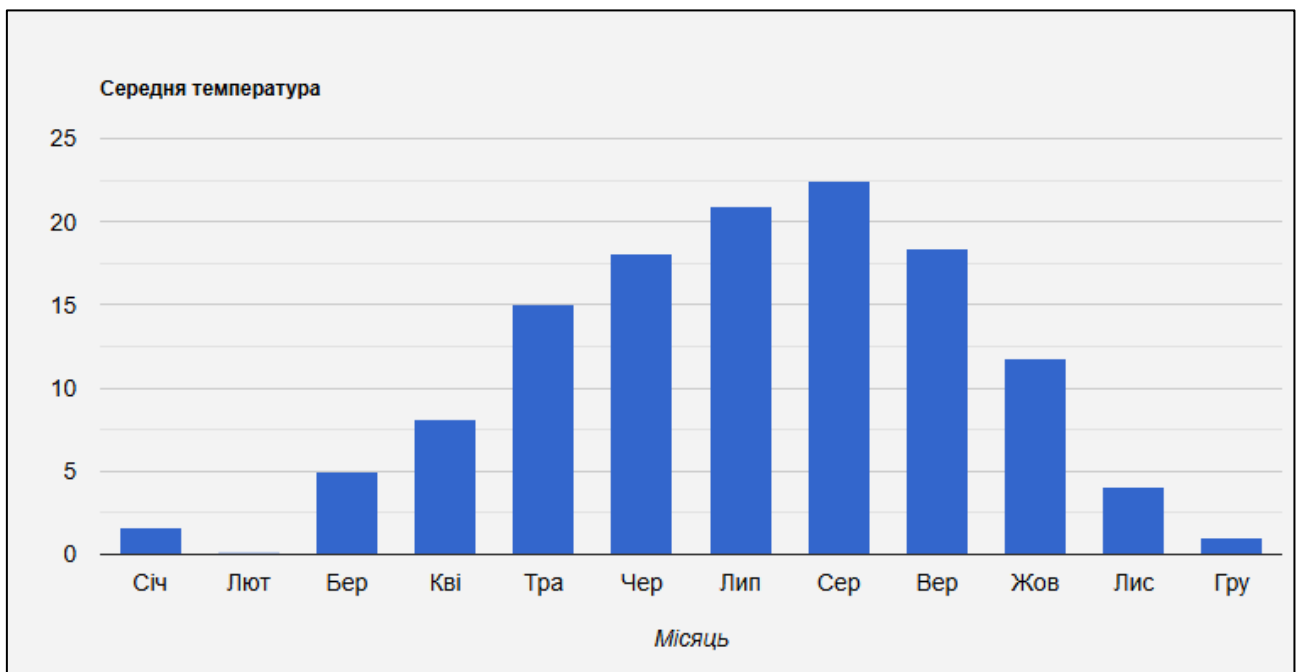

Рис. 2.1. Середньодобова температура (по місяцях) у м. Тернопіль у 2023 р. [45]

Через особливості атмосферної циркуляції пов'язане переважання північно-західних, західних і південно-східних вітрів (рис. 2.3). Швидкість вітру коливається від 2,2–2,6 метрів за секунду влітку до 3,4–4,3 м/сек взимку.

З інших атмосферних явищ в області частими є тумани, а їх повторюваність найбільша в холодний період року. Середня кількість днів з туманами на широті Тернополя становить 56 днів за рік.

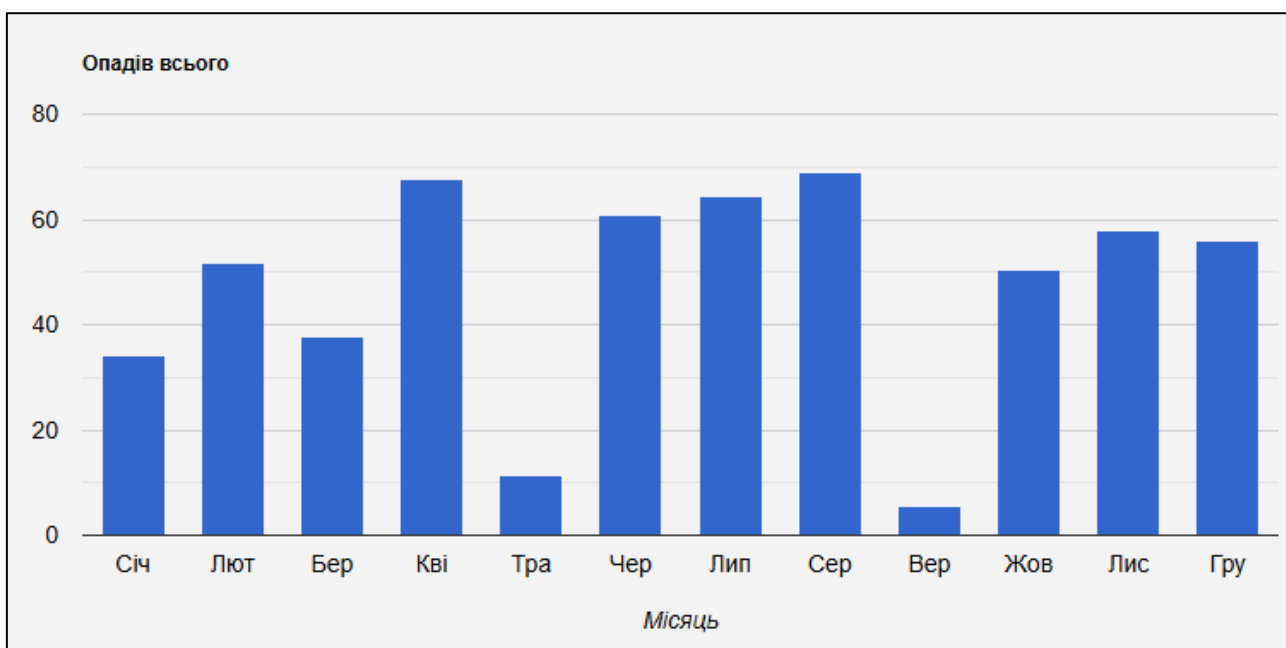

Рис. 2.2. Графік кількості опадів у м. Тернопіль у 2023 р. [45]

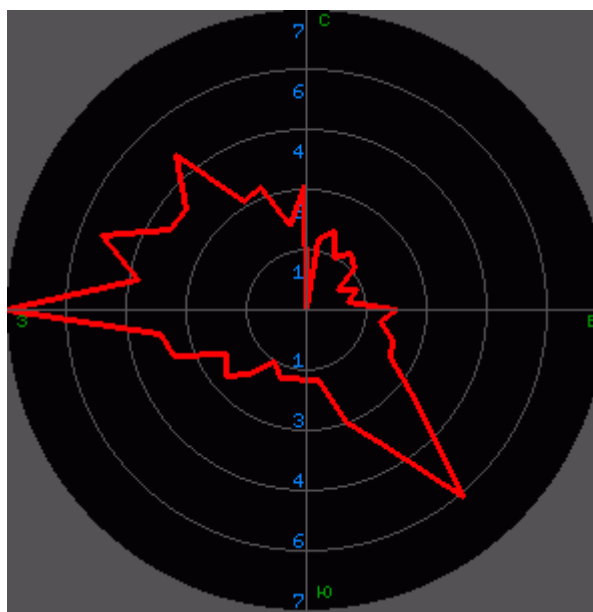

Рис. 2.3. Роза (напрями) вітрів у м. Тернопіль у 2023 р. [45]

Східний кліматичний район у Тернопільській області якраз охоплює території досліджуваних громад. Це дійсно “холодне Поділля” і Товтри. Тут найбільш холодні літо і зима і найнижчі середньорічні температури повітря. Тут найменша тривалість теплого періоду (менш 255 днів), періоду з температурами вище 15°C (90-95 днів) і безморозного періоду (155 днів), найменша сума температур активного вегетаційного періоду (2400-2450°C). Тривалість залягання і висота снігового покриву дещо більші, ніж у

центральному районі. Кількість опадів за рік змінюється в основному від 600 до 630 мм. На сході в долині р. Збруч сума опадів за рік зменшується від 590 мм біля м. Волочиська до 550 мм біля м. Гусятин. [55, с. 219].

Гідрографічна мережа

Простори територіальних громад східної частини Тернопільської області розташовані у басейнах Чорного моря, рік Дністер і Збруч.

Річка Збруч є другою за довжиною притокою Дністра в області. Колись прикордонні ріка тепер протікає по межі Тернопільської та Хмельницької областей. Річка починається з джерел у Хмельницькому районі на Авратинській височині. Його долина у верхній течії є широкою та заболоченою, яка після смт. Підволочиськ стає глибшою та вузкою.

У живленні переважають снігові води, на частку яких припадає до 45-50 % річної величини стоку. Рівневий режим характеризується порівняно високою весняною повінню, літньою та зимовою меженню і дощовими наводками. У багатоводні роки висота весняної повені досягає 2,5.. 3,5 м над умовним рівнем, у роки мінімальних снігозапасів повинь дуже слабо виражена і рівні становлять 10.. 20 см. Водний режим характеризується тим, що майже кожного року наявні паводки, які, як правило, невисокі – 0,5...0,4 м над умовним рівнем. У середньому льодостав встановлюється у кінці грудня – початку січня, а на порожистих ділянках річка не замерзає протягом усієї зими. Річка в основному використовується для гідроенергетики та промислового водопостачання [23, с. 227].

Основною притокою р. Збруч є її права притока Гнила (довжина 58 км). Річка у протікає в Скалатській та Гримайлівській громадах. Р. Гнила починається з джерел в околицях с. Старий Скалат. У верхній течії долина є трапецієвидною, нижче перетворюється у V – подібну. Заплава місцями має ширину до 350 м. Живлення переважно є сніговим. Раніше замерзала у грудні, а скресала наприкінці березня. В останні роки замерзає рідко. Вода частково

використовується для рибництва та господарських потреб. На р. Гнила є розташоване м. Скалат.

Рослинний і тваринний світ

Завдяки особливостям географічного положення Тернопільської області на її території сформувалася певна різноманітність рослинного покриву. Тут зростає близько 1100 видів вищих насінних і спорових рослин, що належать до 100 родин і 500 родів. Досліджувані нами східні та південно-східні частини території регіону відносяться у геоботанічному відношенні до Подільсько-Середньопридніпровської під провінції Східноєвропейської провінції Європейсько-Сибірської лісостепової області.

На територіях східних громад Тернопільської області переважають карбонатні чорноземи у межах рівнинного плато, на якому колись була розвинута лучно-степова рослинність. У природному вигляді степова рослинність на території Тернопільської області не збереглась. Переважна більшість степових ділянок є розораними та змінені діяльністю людини. Нерозорані степові ділянки можуть траплятися місцями на схилах горбів, днищах балок, межах полів та ін.

Підвищені рівнини і схили ярів та балок займають суходільні луки. У рослинному покриві яких переважають бобові та злакові трави. У долинах і заплавах річок місцями трапляється болотна рослинність. На території області рослинний світ налічує багато ендемічних і реліктових видів. Тут також зростають 160 видів вищих судинних рослин, які занесені до Червоної книги України.

Тваринний світ Тернопільської області, як і рослинний, переважно представлений лісовими і степовими видами, серед яких водяться 305 видів хребетних: 187 видів птахів, 61 — ссавців, 36 — риб, 11 — земноводних, 10 — рептилій. У природі регіону трапляються види тварин, які водяться у Поліссі, Карпатах чи Степу. У центральній частині області поширені заєць, сіра і степова полівки, тхір, лисиця, дикий кабан, козуля, жайворонок, куріпки,

перепелиця, стрепет. У річках з риб водяться коропи, карасі, лини, окуні, соми, щуки, а також цінні хутрові звірі (видра, ондатра, бобри), дикі водоплавні птахи.

2.2. Історико-географічні аспекти розвитку землекористування територіальних громад

На території Тернопільської області у межах Подільської височини протягом останніх кількох десятиліть досліджені палеолітичні стоянки, що мають датування від 230 до 80 тис. років тому. У східній частині регіону найближчими археологічними пам'ятками цього часу є давні стоянки Буглів і Ванжулів на території Лановецької ТГ, які розташовані приблизно за 10 км від меж Скориківської громади.

Науковці-археологи стверджують про перших поселенців у краї приблизно 250–200 тис. років тому. Знахідки цього періоду відкриті на стоянках Великий Глибочок I і Буглів V [46, с. 22]. У цей часовий період простежувалася зростаюча тенденція заселення території сучасної України. Первісні люди ніби «всліпу» прокладали дорогу, охоплюючи необжиті та дикі ландшафти. Давні люди змушені були «потом і кров'ю» завоювати кращі місця, знаходити оптимальні рішення і перемагати у боротьбі за виживання. У давньому кам'яному віці розвивалося землеробство й скотарство, виокремлювалися спеціалізовані ремесла, де була необхідна сировина.

Пам'ятки трипільської культури не були виявлені у відносно недалеких Лановецькій та Вишнівецькій громадах. Там були знайдені уламки кераміки, кам'яні, кістяні та крем'яні знаряддя, кістки тварин. У бронзовий період на у межах Тернопільської області поширилися племена шнурової кераміки Підкарпатської культури. Найкраще були досліджені матеріали з поховань цієї культури в селі Буглів Лановецької громади. Матеріали з поховань підтверджують домінування у місцевого населення скотарства над землеробством [46, с. 25].

На основі представників шнурової кераміки розвинулася бабинська культура. Її поселення, скарби і могильники були поширені у лісостеповій та степовій зонах України. Цікаві пам'ятки бабинської культури представлені курганными похованнями, одне з яких досліджували у 1929 р. поблизу с. Остап'є Скалатської громади. У таких похованнях поруч з похованими людьми був різноманітний інвентар (глиняний посуд, крем'яні й кістяні знаряддя праці, наконечники стріл і списів, тощо).

З XI ст. до н. е. на території Поділля були поширені племена культури Гава-Голігради. Городище цих племен поблизу с. Лисичники (сучасна Скориківська ТГ) мало площу 160 га, з висотою валів більше 3 метрів. До нього вели три в'їзди, які були захищені скелями та насипними укріпленнями.

На теренах Південно-Східної Європи у другій чверті I тисячоліття н. е. сформувалися племена так званої черняхівської культури. Їх представники були поліетнічним утворенням, до якого належали як і германські племена (вельбарська культура), так і слов'янські (пізньозарубинецька й зубрицька культури), що залишили дако-гетські та скіфо-сарматські старожитності. Археологи та історики провели умовний "кордон" між прийшлим германським населенням та місцевим слов'янським на Тернопіллі по р. Серет. Причому германські племена населяли простори головню на схід від Серету, а на захід – слов'янське. У ці часи активно розвивалося землеробство, скотарство, ковальство, металургія, ювелірна справа, ткацтво та ін. Черняхівська культура у плані свого розвитку перебувало на початковому етапі відділення ремесла від сільського господарства. Найвідоміша археологічна пам'ятка черняхівської культури в області є могильники в Чернелеві Руському, який розташований біля меж Підволочиської громади.

Племена черняхівської культури у V ст. на території Тернопільщини замістили слов'янські народи, які згодом сформували давньоруську державу Київська Русь. Основами господарства давніх слов'ян були землеробство та скотарство. Давньослов'янське населення займалося переважно землеробством, що підтверджують знахідки серпів, жорен, кіс-горбуш та

пателень для сушіння зерна. Вони вирощували здебільшого озимі та ярі зернові культури – кілька сортів пшениці, ячмінь, овес, просо, а також горох і льон. Заняття скотарством підтверджують численні знайдені кістки великої та дрібної худоби, коней, свиней, а ще миски-сирниці. Тодішні люди займалися також мисливством, бджолярством і збирали мед. У пізньословянські часи зі старих городищ були створені давні міста Збараж і Тербовля.

Наприкінці X ст. землі Верхнього Подністров'я були приєднані до Київської Русі після походу князя Володимира Святославича на хорватів. Впродовж наступних століть великі слов'янські угруповання дулібів і хорватів були витіснені етнічною назвою "руси", що збереглася в літописних джерелах і документах XIII–XIV ст. Після входження земель на території Тернопільщини до складу Русі та феодальної роздробленості після смерті князя Ярослава Володимировича у межах краю існували два удільні князівства – Тербовльське і Шумське.

На правобережжі Збруча завдяки дослідженням Прикарпатської експедиції Інституту археології під керівництвом І. Русанової було виявлено три городища-святилища. Феодальні городища-замки виникли у XI ст.; вони були невеликі, округлої форми, діаметром до 40–50 м. Найраніший такий замок був поблизу с. Пахиня на Лановеччині [46, с. 46].

Рослинництво було провідною галуззю тогочасного сільського господарства у Київській Русі. Для обробітки землі використовувалися різні знаряддя праці: плуг, рало, соху, борону, серп та косу. Вирощували переважно зернові культури: пшеницю, жито, просо, ячмінь та овес. Для підвищення родючості ґрунтів застосовували підсічно-вогневе землеробство (у лісах) або трипільну систему сівозміни (Лісостепова зона).

Внаслідок занепаду Галицько-Волинської держави після монголо-татарської навали (1240-і роки) в середині XIV ст. на землі Галичини, зокрема й Тернопілля, посилилась експансія Польського королівства (король Казимир III Великий). Війна за Галицько-Волинську спадщину між Польським королівством та Великим князівством Литовським завершилася розпадом

королівства Галичини і Волині (1349 р.) та його наступним розподілом: Галичина була закріплена за Польщею, а Волинь опинилася під владою Литви [46, с. 59].

Саме в цей час шляхта і магнати змінювали руські городища, споруджуючи замки й замочки. З початком XVII ст., коли посилювалися татарські набіги, на землях Тернопільщини поширилося спорудження замків бастіонного типу. Для цього запрошували майстрів із-за кордону, а до спорудження замків прилучилися шляхетські роди. Їхнім коштом і стараннями поставали фортеці найновішого типу. Саме цього часу Червона Русь стала країною замків; найбільше залишків твердинь того часу є на Тернопільщині, яка займає перше місце в Україні за чисельністю замків. До кінця XVII ст. вони густо всіяли Галичину, утворюючи в межах нинішньої Тернопільської області або оборонні ланцюги вздовж Збруча, Гнізни, Серету, Стрипи, Липи, або групи між ними. У цілому ж це була справжня мережа різноманітних укріплень, часто грізних для ворога. Від більшості з них донині не залишилося й сліду [46, с. 61].

Після першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) більшість території сучасної Тернопільщини (Галичина) потрапила під владу Австрійської імперії. Ці події започаткували процеси модернізації та трансформації традиційного аграрного укладу в більш урбанізоване, світське та індустріальне суспільство. Тодішня Галичина відставала у всіх показниках соціально-економічного і цивілізаційного розвитку через екстенсивне й малопродуктивне сільське господарство, нерозвинену промисловість, низьку урбанізацію, високі показники смертності та неписьменності. Землі Тернопільського краю тоді були основною аграрною базою, а великі землевласники і шляхта залишалися основними товаровиробниками.

У 1780-их роках на території Галичини був проведений перепис населення і майна, який отримав назву Йосифіканської метрики. На його основі був створений земельний кадастр і картосхеми земельних наділів для

кожного села. Ці описи були оновлені у 1820-их роках, коли проводилося наступне подібне дослідження під назвою Францисканської метрики.

Панщина була найбільшою соціальною проблемою, що хвилювала селянську основу суспільства. Головним соціальним здобутком революції 1848 року стало скасування панщини. Ця акція, згідно з патентом цісаря Фердинанда I, почала діяти 3(15) травня 1848 року. В першу річницю згаданої події місцеві жителі встановили у селах краю на перехрестях доріг пам'ятні хрести і насадили біля них "вічні" липи [46, с. 76].

Наприкінці XIX століття на Західному Поділлі сформувався ареал великотоварного зернового господарства. У Тернополі було багато складів із збіжжям, тому його ще називали житницею Галичини. Через зростання кількості та якості кормів активно розвивалося тваринництво, особливо розведення коней, рогатої худоби та птиці. Багатші господарства закуповували сучасну техніку: молотарки, січкарні, млини, тощо. Необхідність у переробці аграрної продукції сприяло розвитку обробної промисловості. Особливо процвітало у ці часи борошномельне виробництво.

Важливу роль в економічному розвитку регіону відіграла розбудова транспортних шляхів, особливо прокладення залізниць. У 1870 р. була збудована залізнична колія з Львова до Тернополя, а через три роки добудована до Підволочиська.

У часи Першої світової війни та національно-визвольних змагань 1917-1921 років соціально-економічний розвиток регіону призупинився через численні руйнування та людські втрати.

У 1921 р. питома вага малоземельних селянських господарств (до 5 га) становила в Західній Україні 81,1%, а в Польщі – 53,7 %. Таке становище посилювалося так званим осадництвом, коли кращі землі, вилучені у поміщиків, віддавали полякам, переважно відставним військовим. Упродовж 1919–1929 рр. виникло понад 77 тис. господарств польських осадників, які захопили понад 600 тис. га найродючішої землі [46, с. 150].

У міжвоєнній Польщі також був створений земельний кадастр, який базувався на попередніх, створених ще в Австрійській імперії.

В 1939 році розпочалася Друга світова війна з нападу гітлерівської Німеччини та комуністичного СРСР на Польщу. З 17-18 вересня 1939 р. територія Тернопільської області була окупована радянськими військами. Однією з перших дій « нової влади » було вилучення земель в польських осадників і поміщиків з наступною їх передачею малоземельним чи безземельним селянам або в новостворені колгоспи.

22 червня 1941 р. вже фашистська Німеччина напала на СРСР, окупувавши територію Тернопілля вже на початку липня. Німці суттєво не змінювали земельних відносин, лише обклали селян і землевласників більшими податками і зборами.

Протягом весни-літа 1944 року простори Тернопільської області були звільнені від німецьких загарбників. Знову повернулася радянська влада. У 1946-1952 році тривала колективізація (переважно насильницька), що призвело до утворення більше тисячі колгоспів у області. Сільське господарство у повоєнні роки мало здебільшого екстенсивний характер, бракувало мінеральних добрив, аграрної та транспортної техніки, що призводило до низької врожайності сільськогосподарських культур та втрат готової продукції. Масова механізація, хімізація, інтенсифікація сільського господарства впроваджувалася аж з другої половини 1960-их років.

Із здобуттям незалежності України та розпадом СРСР розпочалося реформування земельних відносин. Була дозволена приватизація землі, яка почалася насамперед з присадибних ділянок і городів. Колишній колгоспи були розпайовані, а їх землі поділені між новими власниками. Більшість колективних господарств збанкрутували, а їх майно часто було розпродано та розібрано. Хоча деякі сільськогосподарські підприємства були успішно реформовані та модернізовані (агрофірми «Україна» у с. Скорики, «Медобори» в с. Кам'янки).

Висновки до 2-го розділу

У даному розділі проаналізовані чинники формування та розвитку системи землекористування у громадах східної частини тернопільської області. Охарактеризовані природні умови та ресурси, а саме геологічна та геоморфологічна, геологічна будова території, мінеральні ресурси, клімат, річкова мережа, особливості ландшафтів, рослинний і тваринний світ. Окремо проаналізовані історико-географічні аспекти формування системи землекористування цих територіальних громад.

РОЗДІЛ 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Загальні особливості ґрунтового покриву земель територіальних громад східної частини Тернопільської області

У структурі ґрунтового покриву східної частини Тернопільської області (переважно територія колишнього Підволочиського району) переважають чорноземи різних підтипів, а також темно-сірі ґрунти. Чорноземи представлені наступними різновидностями:

- 1) Чорноземи опідзолені;
- 2) Чорноземи глибокі малогумусні;
- 3) Чорноземи глибокі малогумусні карбонатні;
- 4) Чорноземи глибокі малогумусні вилуговані (рис. 3.1).

Темно-сірі опідзолені ґрунти (як і чорноземи опідзолені) приурочені до Товтрового кряжу та його відрогів. Відповідно, вони є поширеними у північній та центральній частині Скалатської громади та східній частині Підволочиської ТГ.

Профіль таких ґрунтів є чітко диференційованим за підзолистим типом. У них виділяються наступні генетичні горизонти: гумусовий слабо елювійований (He – 30-35см), гумусово-ілювіальний горизонт (HHe – 36-60см), найнижче – ілювіальний (I – 61-90 см). Цей горизонт поступово переходить у карбонатний лес.

За гранулометричним складом темно-сірі опідзолені ґрунти середньо-суглинкові з чітким перерозподілом по профілю глинистої фракції. У таких ґрунтах міститься близько 3% гумусу, а його запаси в гумусованому шарі коливаються від 160 до 220 т/га. Реакція ґрунтового розчину цих ґрунтів слабо кисла (рН сольове 5,6 – 5,7), гідролітична кислотність становить 2,8-3,5 мекв, ступінь насичення основами 84-88% [10, с. 270].

Темно-сірі опідзолені ґрунти є сприятливими для вирощування більшості сільськогосподарських і плодово-ягідних культур лісостепової зони. Їх родючість наближається до чорноземних ґрунтів, але необхідно вносити органічні та мінеральні добрива та іноді вапнувати.

Рис. 3.1. Картосхема ґрунтів східної частини Тернопільської області [10, с. 267]

Чорноземи опідзолені теж зустрічаються на Товтровій гряді, тому поширені на територіях Підволочиської та Скалатської громад. Вони поєднують ознаки чорноземних і сірих опідзолених ґрунтів. Ці ґрунти мають добру і глибоку (до 80-90 см) гумусованість профілю при слабкому перерозподілі мулистих часточок по профілю. Чорноземи опідзолені сформовані переважно на лесах, які іноді підстилаються пісками, глинами, крейдою або мергелями. Ґрунтотворні породи є часто оглеєними у різній мірі.

Чорноземи опідзолені містять близько 4% гумусу, який поступово зменшується з глибиною до 0,5% в межах 100-110 см. Запаси гумусу в гумусованій частині профілю становлять 200-450 т/га. Реакція ґрунтового розчину цих чорноземів слабо кисла: рН сольове коливається в межах 6,0-6,5, хоч гідролітична (потенційна) їхня кислотність досить висока – біля 4,0 мекв на 100 г ґрунту. Сума обмінних катіонів становить близько 20 мекв на 100 г ґрунту, а ступінь насичення основами – 90 %. Чорноземи опідзолені володіють достатніми запасами поживних речовин. Валовий вміст азоту становить 0,13-0,15 %, фосфору 0,13-0,17 %, калію 1,9-2,0 % [10, с. 272].

Чорноземи типові глибокі малогумусні є найпоширенішими на території досліджуваних громад. Вони займають рівнинні та припідняті території, а також вододіли. Своєрідною особливістю чорноземів Західного Поділля оглеєність материнських лесових на різних глибинах і ступенях інтенсивності.

Чорноземи типові малогумусні характеризуються акумулятивним типом профілю, в якому виділяються гумусовий та два перехідних горизонти. Гумусовий горизонт (Н) глибиною 40-45 см, орний до 30 см. Гумусовий орний сірого або темно-сірого кольору, середньо суглинковий грудкувато-зернисто-порохуватої, часто зруйнованої структури, пухкий, у різній мірі збагачений корінням рослин. Верхній перехідний горизонт (Нр 46-70 см) сірий, рівномірно, але дещо менше гумусований, грудкувато-зернистий, середньо суглинковий. Він поступово переходить у нижній перехідний горизонт (НРк 71-100 см), який жовтувато-сірий, нерівномірно гумусований, грудкуватий, ущільнений, з рідким корінням рослин. Далі залягає лесоподібний суглинок

(Phk 101-130 см) слабо й нерівномірно гумусований. Нижче залягає не зачеплена ґрунтоутворенням порода часто з ознаками оглеєння [Гулик, с. 271].

Згідно гранулометричного складу чорноземи типові глибокі на Тернопіллі відносяться до середньосуглинкових. Дані ґрунти характеризуються високим вмістом гумусу (4-4,5%) у верхньому шарі. Проте з глибиною його кількість зменшується до 1% на відмітках 120-150 см. Загальні запаси гумусу в товщі (Н+Н_p+Н_p) становлять 425-450 т/га.

Чорноземи типові малогумусні структурні, щільність складення їх становить 1,20-1,30 г/см³, пористість – 54%, добре мікроагреговані. Все це зумовлює їхні добрі водопроникність та водотривкість. Вони мають великі запаси поживних речовин. Валовий вміст азоту в орному шарі становить 0,18-0,24%, фосфору – 0,12-0,15%, калію 1,2-1,5%, доступність їх для рослин також висока [10, с. 272].

Чорноземи типові малогумусні є сприятливими для вирощування всіх сільськогосподарських культур і плодово-ягідних насаджень у лісостеповій зоні, характеризуються високою родючістю у поєднанні з достатньою кількістю опадів. Однак для забезпечення їх родючості потрібно вносити органічні та мінеральні добрива, а також дотримуватися протиерозійних заходів.

Чорноземи глибокі малогумусні карбонатні теж є рівномірно поширені по території громад східної частини Тернопільської області. Вони залягають переважно на широких вододільних плато.

Для цих ґрунтів є характерною наступна будова профілю (на прикладі Скориківської громади)

Нк 0-40 см – гумусовий горизонт, темно-сірого кольору, карбонатний, середньосуглинковий, грудкувато-зернистої структури, рихлий, орний шар на глибині 30-31 см, наявні корінці рослин, перехід поступовий;

Нрк 40 – нижній перехідний горизонт, до глибини 85 см, темно-сірого кольору з палевим відтінком, карбонатний, рихлий, грудкувато-зернистої структури, карбонатна цвіль, перехід поступовий.

Phk 80-126 – лесоподібний суглинок, слабогумусований, жовто-палевого відтінку, карбонатний, рихлий, дрібно-зернистої структури, сильно переритий кротовинами, перехід поступовий.

Pk 126-140см – карбонатний лесовидний суглинок, жовтого кольору [50].

За даними фізико-хімічних аналізів, вміст гумусу в верхньому горизонті становив 4,55%. Показник реакції ґрунтового розчину рН водне 7,7. Сума увібраних основ дорівнювала 27.2 мг-екв на 100 г ґрунту.

У верхньому горизонті вміст карбонатів CaCO_3 становить 2,3%. Для цих чорноземів характерний наступний вміст валових форм поживних речовин: азоту – 0,224, фосфору – 0,165, калію – 1,20.

Чорноземи глибокі малогумусні карбонатні придатні для вирощування всіх сільськогосподарських культур, що районовані у даній зоні, особливо цукрових буряків і соняшника.

Чорноземи глибокі малогумусні вилуговані ґрунти залягають переважно невеликими масивами. Вони здебільшого приурочені до рівнинних плато і слабопохилих схилів. У таких ґрунтах лінія закипання карбонатів відстежується на глибині 90-100 см.

Вміст гумусу у верхньому орному шарі становить 5,17%, а на глибині 70 - 80 см – 3, 96 %. Реакція водного ґрунтового розчину рН 7,0-7,5. Сума увібраних основ становить 20-40 мг-екв на 100 г ґрунту.

У всіх досліджуваних громадах поширені також лучні намиті ґрунти. Вони сформувалися в гідроморфних умовах. Залягають у долинах невеликих річок, водотоків і в балках. Використовуються переважно під сінокоси та пасовища.

Для цих ґрунтів характерна збільшена товщина гумусового горизонту за рахунок продуктів делювіального зносу з вище розташованих схилів. Лучні намиті ґрунти багаті на гумус і поживні речовини. Його вміст у верхньому шарі становить 5,28 %. рН сольове 6,8. Гідролітична кислотність 1,1 мг-екв на 100 г ґрунту. Сума увібраних основ – 38,0 мг-екв на 100 г ґрунту. Дані наведені на основі досліджень, виконаних на території Скориківської ТГ.

На лучних намитих ґрунтах можна вирощувати всі поширені у регіоні сільськогосподарські культури, однак перевагу надають під овочеві та кормові культури.

3.2. Географічна характеристика агровиробничих груп ґрунтів вибраних населених пунктів східної частини Тернопільської області

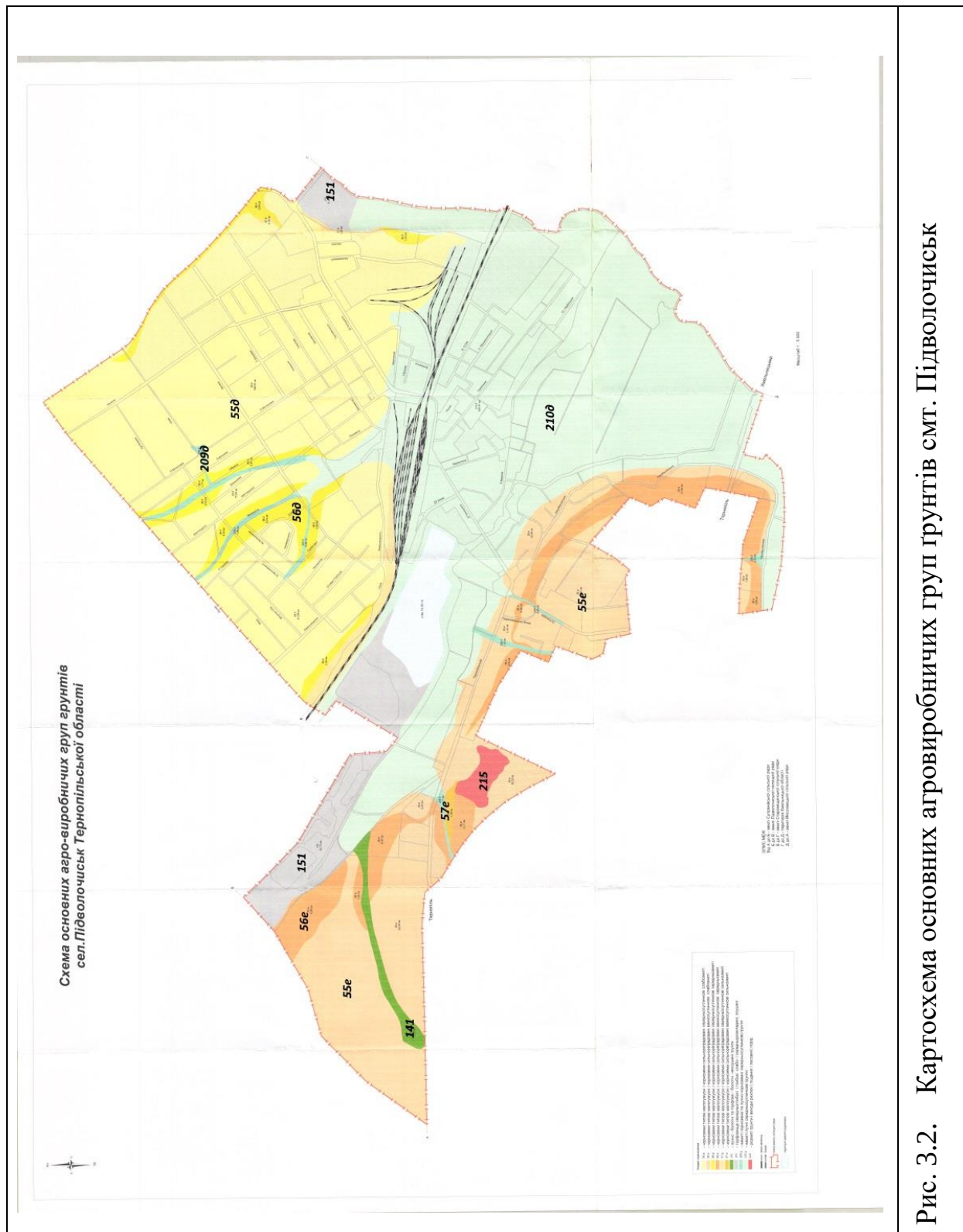
У межах селища Підволочиськ найпоширенішими типами ґрунтів є чорноземи типові малогумусні і чорноземи сильнореградовані середньо- та важко суглинкові, переважно середньо- та слабозмиті. Для поселення характерна деяка просторова диференціація ґрунтового покриву. У північній частині селища переважають чорноземи типові малогумусні і чорноземи сильнореградовані середньо- та важко суглинкові, здебільшого слабозмиті агрогруп 55д і 56д (зумовлено переважно більш рівнинним рельєфом). У долинах водотоків поширені намиті чорноземи та лучно-чорноземні середньосуглинкові ґрунти (агрогрупа 141).

Чорноземи типові малогумусні слабозмиті (агрогрупа 55д) переважно залягають на слабопохилих та похилих схилах. Для них характерна змитість частини гумусового горизонту Нк. Орний шар таких ґрунтів утворений з верхньої частини горизонту Нрк і нижньої частини гумусового горизонту Нк, що дорівнює 27-30 см. Ці землі загумушені до глибини 70-80 см.

Згідно фізико-хімічних аналізів вміст гумусу у верхньому родючому шарі коливається у межах 4,18 – 3,68 %, значення рН водного 7,5-7,6. Сума увібраних: основ 29.6-35.6 мг-екв на 100 г ґрунту. Вміст карбонатів CaCO_3 у верхньому горизонті – 0,4-1,2 %.

У центральній частині поселення, вздовж залізниці та на південь від неї переважають намиті лучні середньосуглинкові ґрунти (агрогрупа 210д), які сформувалися у пониззі колишньої річкової долини. У західній частині селища вони переходять у торфовища середньоглибокі та глибокі, середньо- і слаборозкладені (агрогрупа 151). В східних і південно-східних околицях поселення поширені чорноземи типові малогумусні і чорноземи

сильнореградовані важкосуглинкові слабо- і середньозмиті (агрогрупи 55 е і 56 е). У цій частині селища також трапляються невеликими ареалами розмиті ґрунти та виходи рихлих лесових порід і лучно-болотні та торфово-болотні ґрунти (рис. 3.2).

Лучно-болотні ґрунти перебувають в умовах постійного підґрунтового зволоження, тому вони переважно заболочені з оглеєним їх профілем. Ґрунтові води здебільшого залягають неглибоко.

Дані ґрунти у межах Підволочиської громади мають таку будову ґрунтового профілю.

Ндіді	-	Темно-сірий, грудкувато-зернистої структури, густо
0-60		пронизаний корінням рослин, вогкий, перехід поступовий.
Нрді	-	Темно-сірий бурий з сизим відтінком, мокрий,
60-80		безструктурний, з глибини 60 см трапляється вода.

Для поліпшення лучно-болотних ґрунтів практикується осушення з регулюванням водно-повітряного режиму та їх окультурювання. Після проведення таких заходів дані ґрунти можна використовувати під зернові, кормові та овочеві культури або для розбивки високопродуктивних лук.

Дуже подібний склад ґрунтового покриву залягає у межах сусіднього з Підволочиськом села Мислова. Тут насамперед переважають намиті лучні середньосуглинкові ґрунти (агрогрупа 203д). Вони приурочені насамперед до долини р. Збруч, яка проходить по східній межі села. У центральній та південній частинах села поширені чорноземи глибокі малогумусні середньозмиті важкосуглинкові (агрогрупа 56е) (рис. 3.3).

Місцями поширені також несучільними масивами чорноземи глибокі малогумусні важкосуглинкові. У долині р. Збруч фрагментарно поширені намиті чорноземи та лучно-чорноземні середньосуглинкові ґрунти (агрогрупа 141). У західній частині села, поблизу ставка, залягають намиті опідзолені та дерново-підзолисті середньосуглинкові (агрогрупа 208д) та намиті чорноземні та лучно-чорноземні середньосуглинкові (агрогрупа 209д). Такі підтипи ґрунтів сформувалися у пониженнях рельєфу на вкритих трав'янистою рослинністю ділянках.

У с. Кам'янки, яке розташоване на захід від смт. Підволочиська та виходить до Товтрової гряди, дещо подібний тип ґрунтового покриву. У цьому поселенні найбільш переважають чорноземи типові і сильнореградовані

важкосуглинкові слабо- і середньозмиті (агрогрупи 55 е і 56 е). Дані ґрунти приурочені до схилових ділянок вздовж річки, які використовуються місцевим населенням як присадибні ділянки, сади та городи. У долині річки поширені майже традиційні для цих місць намиті лучні важкосуглинкові ґрунти (агрогрупа 210 д) (рис.3.4).

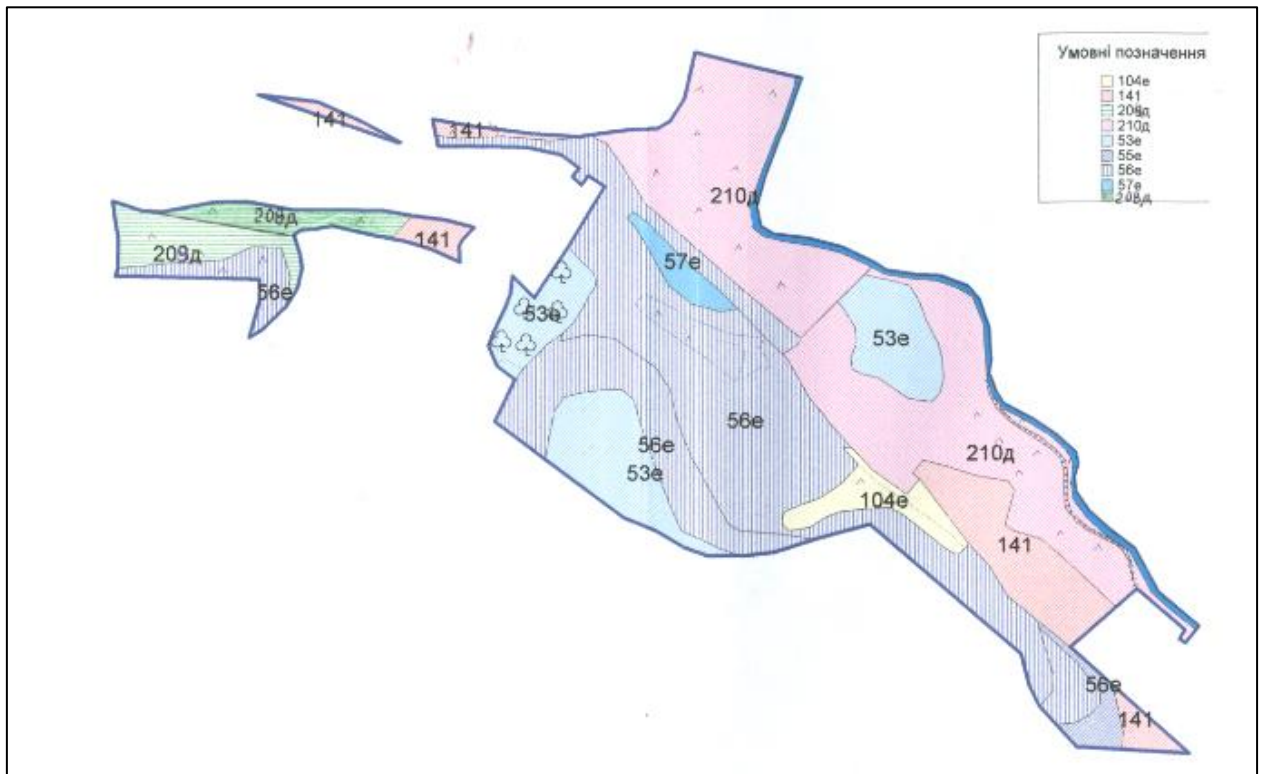

Рис. 3.3. Картосхема основних агровиробничих груп ґрунтів с. Мислова (Підволочиська ТГ)

У західній частині села, яка виходить на відроги Товтровоного кряжу, поширені темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені реградовані слабозмиті важкосуглинкові (агрогрупа 49е), а також чорноземи опідзолені середньозмиті середньосуглинкові. Ці ґрунти використовуються у межах села під ріллею 1140 га, пасовищами 1,6 га, садами 1,3 га, лісами 0,4 га, чагарниками 1,2 га. Ці чорноземні ґрунти залягають на слабопохилих та похилих схилах. Для них часто характерна змитість частини гумусового горизонту Нк. Орний шар і має потужність 27-30 см та утворений з нижньої частини гумусового горизонту Нк і верхньої частини горизонту Нрк.

Нормативна грошова оцінка земель с. Кам'янки Підволочиського району Тернопільської області

Орієнтовна екстраполяційна схема основних агропроборничих груп ґрунтів

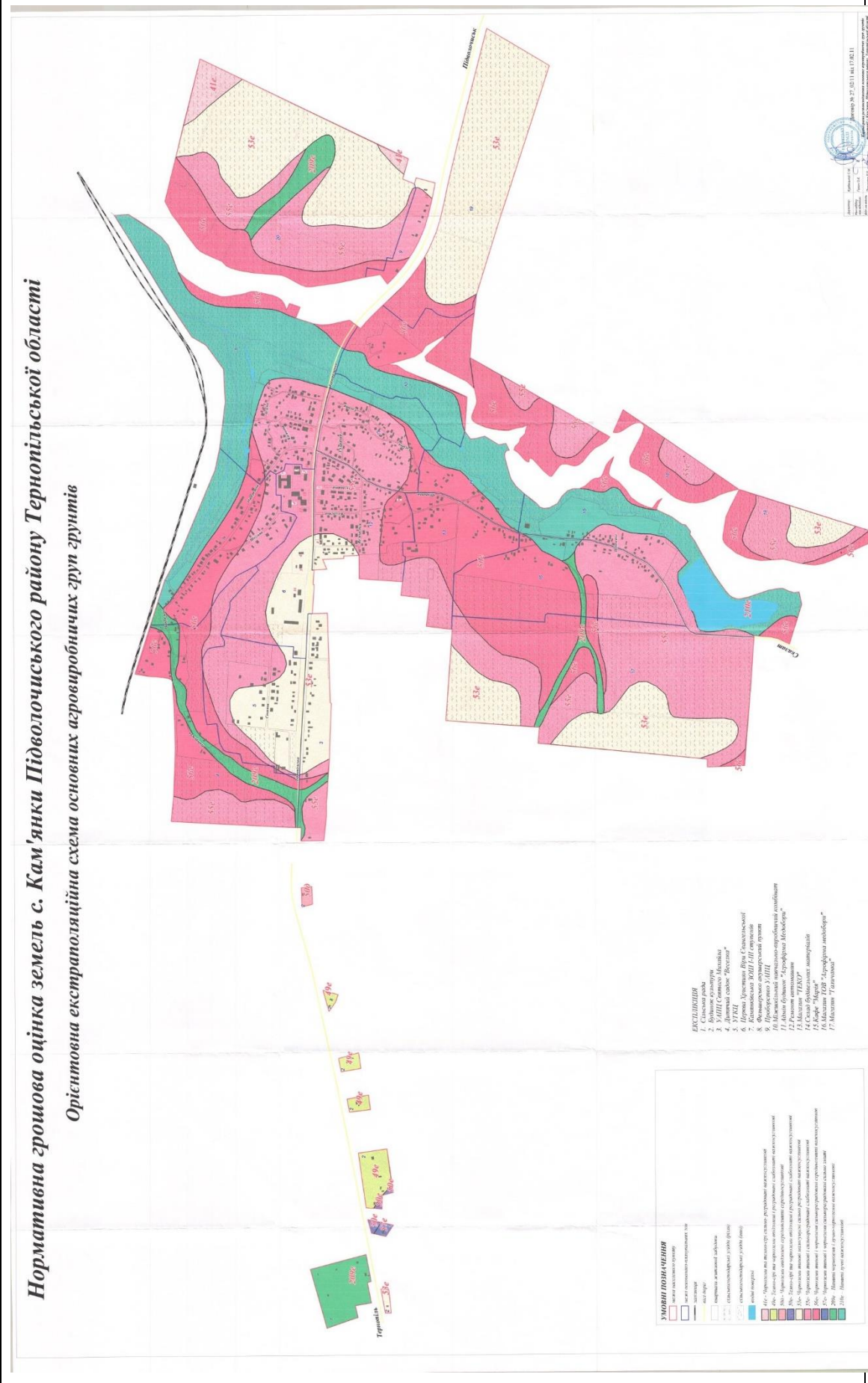

Рис. 3.4. Картохема основних агропроборничих груп ґрунтів с. Кам'янки Підволочиської громади

У межах с. Скорики (Скориківська громада) найбільше поширеними є різні чорноземні ґрунти (здебільшого пітипи чорноземів типових). Найбільші площі займають чорноземи глибокі малогумусні слабозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках (агрогрупа 55д) – майже половину земель населеного пункту (рис. 3.5)

Значні простори у межах населеного пункту займають також чорноземи типові малогумусні середньосуглинкові на лесовидних суглинках (агрогрупа 53д), чорноземи типові малогумусні середньозмиті середньосуглинкові (56д), темно-сірі сильнореградовані ґрунти та чорноземи опідзолені злабозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках (49д) (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Перелік агровиробничих груп ґрунтів у межах села Скорики [50]

Шифри агрогруп	Шифри ґрунтів що входять в агрогрупу	Назва агрогруп	Площа , га
49д	2,5	Темно-сірі сильнореградовані ґрунти та чорноземи опідзолені злабозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках	181,9
41д	1	Чорноземи опідзолені середньосуглинкові на лесовидних суглинках	48,3
50д	3,6	Темно-сірі сильнореградовані ґрунти та чорноземи опідзолені середньозмиті середньосуглинкові	61,4
53д	7,12,14	Чорноземи типові малогумусні середньосуглинкові на лесовидних суглинках	523,6

55д	8,13	Чорноземи глибокі малогумусні слабозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках	1165,8
57д	1с1	Чорноземи типові малогумусні сильнозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках	42,3
56д	9,10	Чорноземи типові малогумусні середньозмиті середньосуглинкові	263,0
141д	17,19	Лучно-болотні та болотні намісті неосушені середньосуглинкові грунти на алювіально-делювіальних відкладах	105,9
142д	18	Лучно-болотні намісті осушені середньосуглинкові грунти на оглеєних лесовидних суглинках	19,4
209д	15	Намісті чорноземи глибокі малогумусні вилугувані середньосуглинкові на лесовидних суглинках	17,5
208д	4	Намісті чорноземи опідзолені середньосуглинкові на лесовидних суглинках	37,8
210д	16	Намісті лучні середньосуглинкові грунти на оглеєних лесовидних суглинках	123,4
215д	20	Виходи рихлих лесовидних порід	1,5
217д	21	Виходи елювію карбонатних порід	2,2
		Всього земель	2743,0

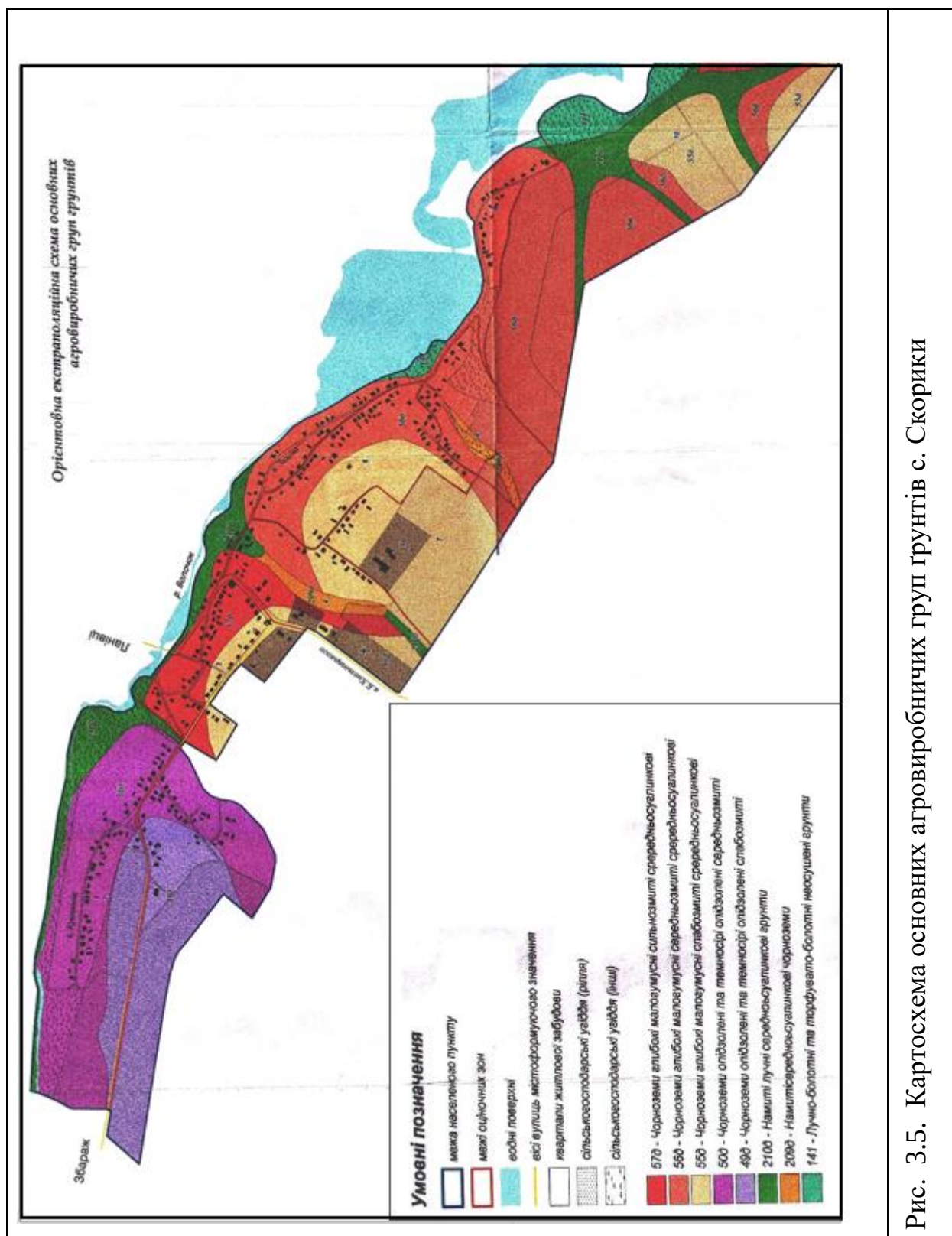

Рис. 3.5. Картохема основних агро виробничих груп ґрунтів с. Скорики

Вздовж долини р. Волочок поширені лучно-болотні та болотні намисті неосушені середньосуглинкові ґрунти на алювіально-делювіальних відкладах

(агрогрупа 49д) і наміті лучні середньосуглинкові ґрунти на оглеєних лесовидних суглинках (210д).

На території села Старий Скалат найбільш поширеними ґрунтами є чорноземи типові малогумусні, чорноземи сильнореградовані середньосуглинкові (агрогрупа 53д), чорноземи сильнореградовані слабозмиті середньосуглинкові (55д), темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені слабозмиті (49 д), чорноземи опідзолені середньосуглинкові на лесовидних суглинках (41д), темно-сірі опідзолені середньосуглинкові ґрунти на лесовидних суглинках (40д) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Агрогрупи ґрунтів села Старий Скалат (Скалатська ТГ) [49]

Шифр агрогруп	Назва агрогруп	Площа ,га
40д	Темно-сірі опідзолені середньосуглинкові ґрунти на лесовидних суглинках	124,1
41д	Чорноземи опідзолені середньосуглинкові на лесовидних суглинках	420,9
49д	Темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені слабозмиті середньо суглинкові лесовидних суглинках	434,2
50д	Темно-сірі опідзолені ґрунки та чорноземи опідзолені середньозмиті середньосуглинкові	157,7
51д	Темно-сірі опідзолені сильнозмиті середньо суглинкові ґрунти	3,6
53д	Чорноземи типові малогумусні та чорноземи сильнореградовані середньосуглинкові	744,7
55д	Чорноземи типові і чорноземи сильнореградовані слабозмиті середньосуглинкові	595,8

56д	Чорноземи типові і чорноземи сильнореградовані середньозмиті середньосуглинкові	245,6
57д	Чорноземи типові і чорноземи сильнореградовані сильнозмиті середньосуглинкові	150,8
101 д	Чорноземи неглибокі слабозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках підстелені на глибині 0.5-1.0 м еловієм карбонатних порід	6,6
104д	Чорноземи неглибокі сильнозмиті да дернові слаборозвинені середньосуглинкові ґрунти на елюзії карбонатних порід	62,9
134д	Лучні середньосуглинкові ґрунти	13,4
141д	Лучно-болотні неосушені ґрунти	33,6
208д	Намиті опідзолені середньосуглинкові ґрунти	77,8
209д	Намиті чорноземні середньосуглинкові ґрунти	37,8
210д	Намиті лучні і чорноземно-лучні середньосуглинкові ґрунти	55,7
215	Розмиті ґрунти і виходи рихлих порід	13,3
217	Розмиті ґрунти і виходи елювію щільних карбонатних порід	0,4
Всього обстежено:		3178,9
Необстежено:		162,1
Всього громадських земель		3341,0

Через територію села Старий Скалат проходить Товтрове пасмо, яке ділить село на дві половини – західну «рівнинну» частину та східну «височинну» або горбисту частину. Відповідно для них і відрізняються особливості ґрунтового покриву. Якщо у рівнинній західній частині переважають чорноземи типові і сильнореградовані (слабо – і середньозмиті), то в західній височинній частині поширені переважно темно-сірі та чорноземи опідзолені реградовані слабо – і середньозмиті (рис. 3.6).

також чорноземи типові малогумусні та сильнореградовані середньосуглинкові (53д, 745 га). На сільськогосподарських угіддях у північній та південній частинах села переважають чорноземи опідзолені середньосуглинкові на лесовидних суглинках (41д, 421 га) і темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені слабозмиті середньо суглинкові лесовидних суглинках (49д, 434 га) [49].

У долині річки поширені чорноземи неглибокі сильнозмиті да дернові слаборозвинені середньосуглинкові ґрунти на елюзії карбонатних порід (104д) і намиті лучні і чорноземно-лучні середньосуглинкові ґрунти (210д) (рис. 3.7).

У селі Медин (Скориківська громада) теж переважають чорноземи типові малогумусні слабозмиті середньосуглинкові (агрогрупа 55д, 66 га) з чорноземами типовими малогумусними середньозмитими середньосуглинковими (56д, 31 га). Через територія села протікає річка Самчик, яка утворила заболочену долину, в якій поширені лучно-болотні та торфувато-болотні неосушені ґрунти (агрогрупа 141д, 38 га). З ними межують невеликими ареалами, переважно у долинах ярів і балок, намиті чорноземні та лучно-чорноземні середньосуглинкові ґрунти (209д, 8 га) (рис. 3.8).

Для лучно-болотних намитих ґрунтів характерна наступна будова профілю:

Hdkg1 0-70 см – гумусовий, намитий, темно-сірий, сильношаруватий, в орному шарі 33 см брилуватий, підорний щільний, пластинчастий карбонатний, ржаві плями, перехід помітний.

Hkgl 70-105 см – Гумусовий, рихлий, дрібнозернистий, однорідний, вологий, вскипає від HCl, ржаві плями, перехід поступовий.

Hrpgl 105-137см – бурий, ущільнений, призматична структура, вологий, ржаві плями, велика кількість залізо-марганцевих бобовин 0 - і-3 мм, перехід поступовий .

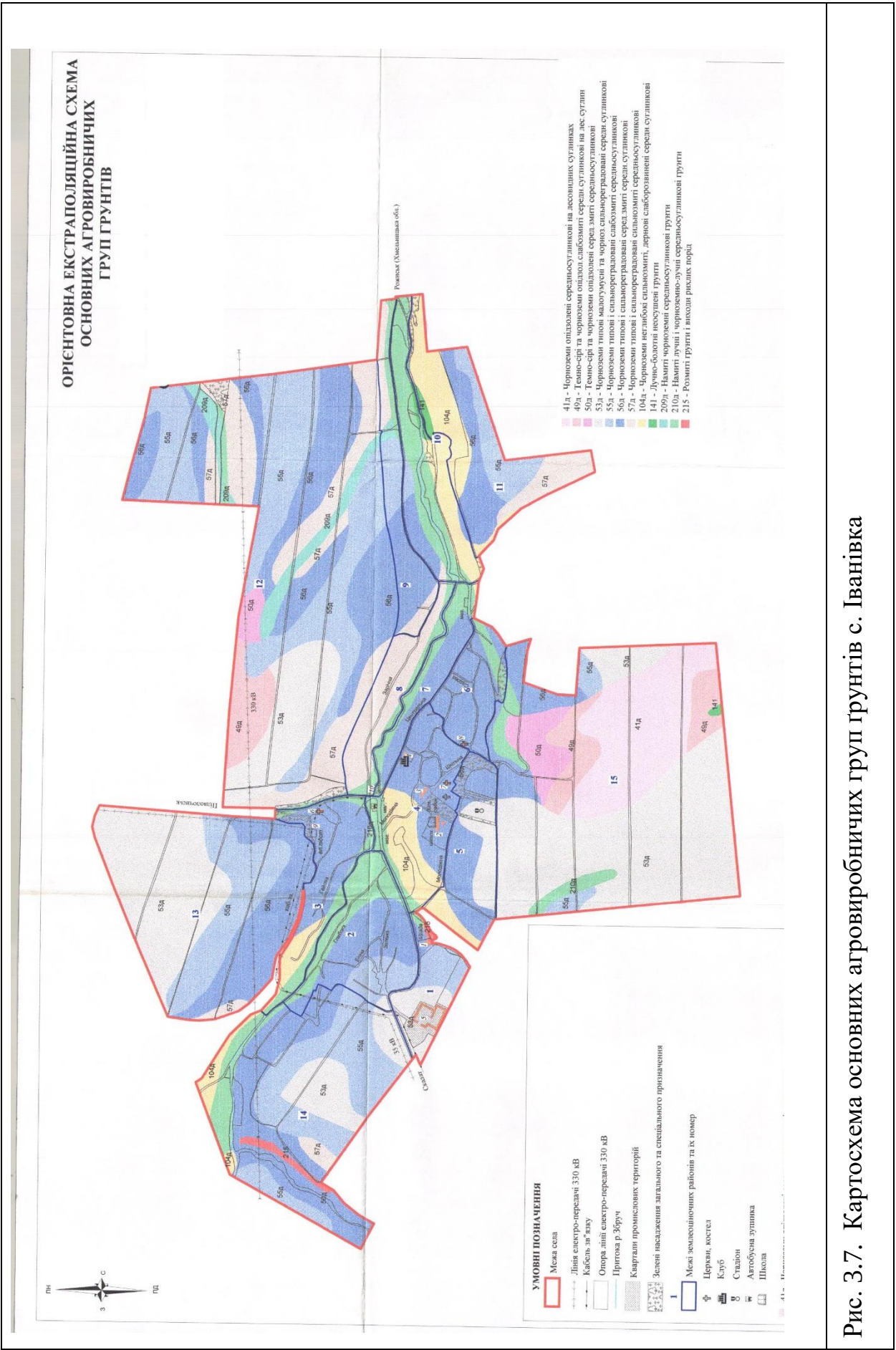

Рис. 3.7. Картосхема основних агропробних груп ґрунтів с. Іванівка

Pn_{gl} 137-165 см – бурувато-сизий, мокрий, в'язкий, залізо-марганцеві бобовини, із стінок стікає вода.

Вміст гумусу в орному шарі становить 4,9 - 5,9%, рН водне 7,6. Сума увібраних основ 19,2 мг.екв. на 100 г.грунту. Вміст рухомих форм P₂O₅ за методам Мачигіна 1,1 мг на 100 г. ґрунту. Вміст рухомих форм K₂O за методом Протасова 2,4 мг на 100 г. ґрунту [50].

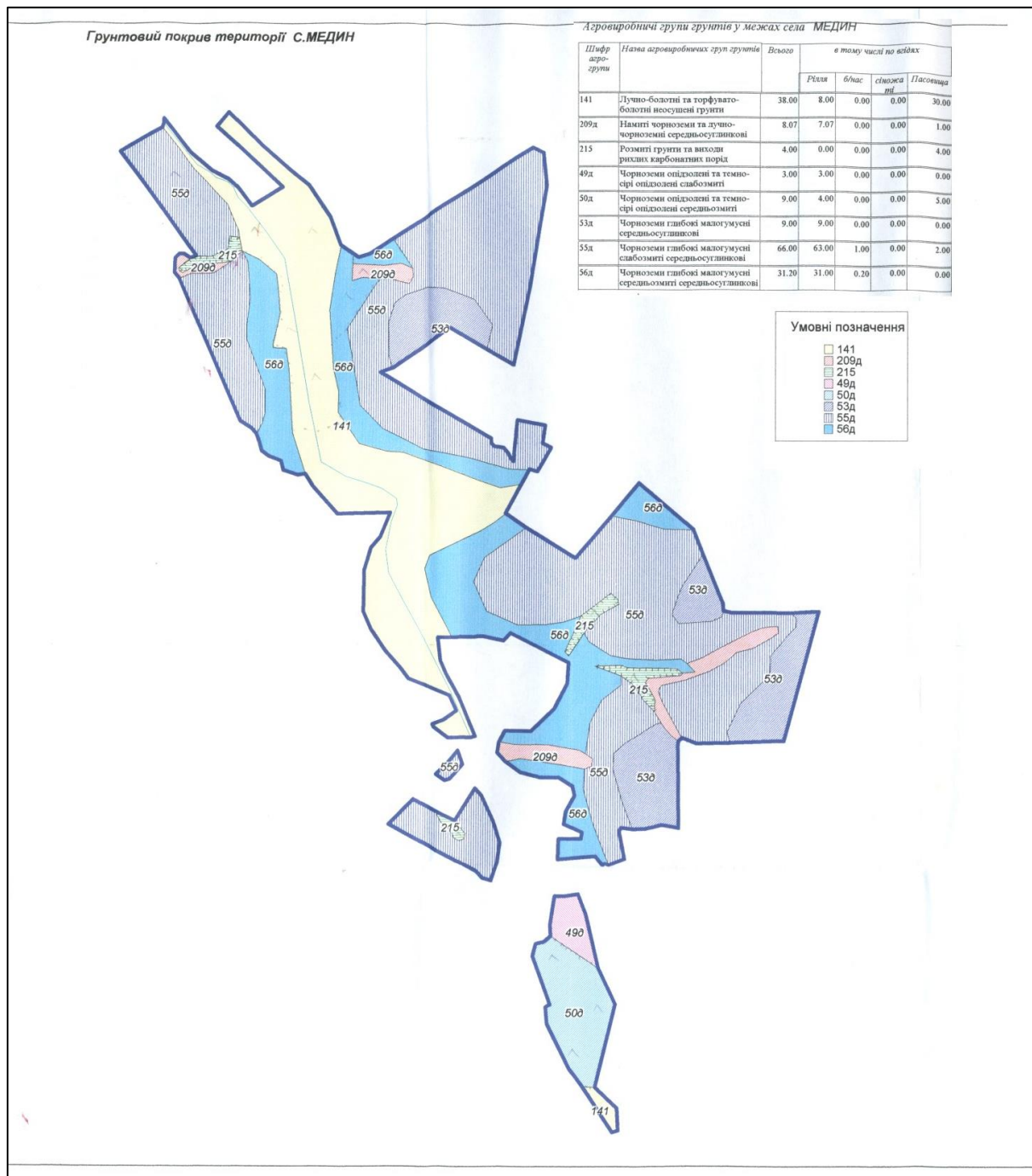

Рис. 3.8. Картосхема агровиробничих груп ґрунтів у межах с. Медин

3.3. Фізико-хімічні властивості та використання найпоширеніших ґрунтів східної частини Тернопільської області

Фізико-хімічні властивості ґрунтів є ключовими факторами їх родючості та визначають умови для росту і розвитку рослин. Вони охоплюють цілий комплекс характеристик, які можна умовно розділити на фізичні, водні, повітряні, теплові та хімічні.

Для дослідження цих характеристик необхідно викопати розріз і відібрати зразки кожного ґрунтового горизонту для подальших аналізів у лабораторії. Охарактеризуємо фізико-хімічні властивості ґрунтів східної частини Тернопільської області на основі вивчених розрізів.

Чорноземи опідзолені середньосуглинкові грубопилуваті на лесовидних суглинках

Поширені у західній частині Скориківської громади, де й був закладений розріз та відібрані зразки. Для цих ґрунтів характерна така будова ґрунтового профілю:

He 0-40 см – гумусово-еловіальний горизонт, грудкувато-порохуватої структури, темно-сірого кольору, свіжий, слабопомітна присипка SiO_2 , перехід поступовий.

Hpl 40-85 см – гумусово-ілювіальний горизонт, грудкувато-горіхуватої структури, темно-сірий з буруватим відтінком колір, слабоущільнений, присипка SiO_2 , перехід поступовий.

Phl 85-136 см – слабогумусований, буро-сірий колір, ущільнений, неоднорідна горіхувата структура, червоходи, перехід помітний.

Pr 136-145 см – лесовидний суглинок з палевим кольором, містить карбонатні прожилки [50].

Глибина орного шару становить 33 см. Вміст гумусу в орному шарі 4,20%, рН сольове 7,1. Сума увібраних основ 30,1 мг-екв на 100 г ґрунту. Гідролітична кислотність 0,8 мг-екв на 100 г ґрунту. Вміст фізичної глини 38,0 %, грубого пилу – 57,5%.

Чорноземи опідзолені середньосуглинкові придатні для вирощування майже всіх районованих сільськогосподарських культур.

Для характеристики морфологічної будови генетичних горизонтів *темно-сірих опідзолених середньосуглинкових грубопилюватих ґрунтів на лесовидних суглинках* наводимо опис розрізу на околиці с. Старий Скалат. Угіддя рілля.

He 0-40 см – гумусово-елювіальний горизонт, темно-сірий колір, орний шар досягає 30 см рихлий, брилувато-пилюватий, підорний поступовий ущільнений, грудкувато-пластинчастий, корінці рослин, перехід поступовий.

Hl 40-68 см – гумусово-ілювіальний горизонт, темно-сірий з буруватим відтінком, ущільнений, горіхуватої структури, присипка SiO_2 , перехід помітний;

Il 68-126 см – ілювіальний горизонт, жовто-бурий колір, слабогумусований, щільний, горіхувато-призматичної структури, присипка SiO_2 , перехід поступовий .

Pl 126-140 см – жовтого кольору, щільний, в'язкий, натіки P_2O_5 .

За даними фізико-хімічних аналізів вміст гумусу в орному шарі становить 3,68%, рН сольової витяжки 6,3. Гідролітична кислотність 2,9 мг-екв на 100 г. ґрунту. Сума увібраних основ становить 25,2 мг.екв. на 100 г. ґрунту. Ступінь насичення основами 90%. Вміст валових форм поживних речовин наступний: азоту - 0,168%, фосфору - 0,168%, калію - 1,26%. Дані ґрунти є придатними для вирощування усіх місцевих сільськогосподарських культур [48].

Лучно-болотні намиті осушені середньосуглинкові грубопилюваті ґрунти на оглеєних лесовидних суглинках, які поширені у межах сіл Старий Скалат і Новосілка, мають специфічні характеристики. Для них характерна наступна будова профілю:

Hdkg1 0-70 см – гумусовий, намитий, темно-сірий, сильношаруватий, в орному шарі 33 см брилуватий, підорний щільний, пластинчастий карбонатний, ржаві плями, перехід помітний.

Hkgl 70-105 см – гумусовий, рихлий, дрібнозернистий, однорідний, вологий, вскипає від HCl, ржаві плями, перехід поступовий.

Hrpgl 105-137см – бурий, ущільнений, призматична структура, вологий, ржаві плями, велика кількість залізо-марганцевих бобовин 0 - 3 мм, перехід поступовий.

Pngl 137-165 см – бурувато-сизий, мокрий, в'язкий, залізо-марганцеві бобовини, із стінок стікає вода.

Вміст гумусу в орному шарі таких ґрунтів становить - 4,9 - 5,9%, рН водне 7,6. Сума увібраних основ 19,2 мг.екв. на 100 г.ґрунту. Вміст рухомих форм P205 за методам Мачигіна 1,1 мг на 100 г. ґрунту. Вміст рухомих форм K2O за методом Протасова 2,4 мг на 100 г ґрунту.

Частина лучно-болотних ґрунтів є осушеними. Осушувальні системи працюють задовільно. Решта ґрунтів осушувались природно, відповідно їх фізичні властивості дещо погіршилися. Для поліпшення властивостей таких осушених ґрунтів необхідно частіше їх рихлити та вносити органічні добрива.

Чорноземи типові середньосуглинкові на лесовидних суглинках поширені у більшості населених пунктів територіальних громад східної частини Тернопільської області. Вони представлені агрорупою 53д.

Дані ґрунти характеризуються високою природною родючістю, сприятливими фізико-хімічними властивостями. Вони є відносно багатими на запаси поживних речовин, глибоко загумушені, що дозволяє здійснювати глибокий зяблевий обробіток. Вміст рухомих форм фосфору підвищений, місцями високий. Вміст рухомих форм калію середній.

Чорноземи типові потребують внесення органічних та мінеральних добрив в різних формах, що наявні в господарстві. Для обробітку ґрунту даної агрогрупи підходить система загальноприйнята. Вони придатні для вирощування всіх районованих сільськогосподарських культур, особливо технічних (ріпак, цукрові буряки, соняшник).

В межах окремих сіл і смт. Підволочиськ поширені *намиті лучні середньосуглинкові ґрунти* на оглеєних лесовидних суглинках. Вони

переважно заняті пасовищами, місцями засмічені камінням і виходами вапняків. Для даних ґрунтів характерне часткове затоплення, внаслідок чого відбувається нагромадження алювію і делювію, багатих на дрібнозем.

Забезпеченість рухомими формами фосфору і калію для потреб сільськогосподарських культур низька. Описувані ґрунти дозрівають трохи пізніше, ніж лучні, через це і обробляти їх потрібно пізніше від останніх. Однак вони перебувають у значно кращих умовах зволоження, здатних задовольнити потребу у волозі навіть вибагливі культури (овочеві, кормові).

Внаслідок проходження ерозійних процесів на прилеглих схилах культури в балках часто замулюються. Такі ґрунти потребують у першу чергу поліпшення режиму алювіального та делювіального твердого стоків (наносів) шляхом захисту заплавлених і балкових долин від засміченості грубими яружними наносами (закріплення схилів і припинення росту та утворення ярів).

Для підвищення родючості даних ґрунтів необхідно вносити органічні та мінеральні добрива — насамперед азотні, потім фосфорні та калійні. Наміті лучні середньосуглинкові ґрунти придатні для вирощування овочів та створення високопродуктивних лук.

Висновки до розділу 3

У розділі охарактеризовано ґрунтовий покрив земель територіальних громад східної частини Тернопільської області. Подано загальну характеристику найпоширеніших ґрунтів: темно-сірих, чорноземів опідзолених, чорноземів глибоких малогумусних. Проаналізовано поширення агропромислових груп ґрунтів на прикладі смт. Підволочиськ, сіл Мислова, Кам'янки, Скорики, Медин, Старий Скалат. Окремим підрозділом описано фізико-хімічні характеристики найпоширеніших типів ґрунтів досліджуваних громад.

РОЗДІЛ 4.

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЗЕМЕЛЬ ТА РАЦІОНАЛЬНОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД СХІДНОЇ ЧАСТИНИ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

4.1. Проблеми оцінки земель населених пунктів територіальних громад східної частини Тернопільської області.

Оцінка земель населених пунктів є актуальним завданням у діяльності територіальних громад в умовах сучасного економічного та правового регулювання та має комплексне значення. Вона є основою для багатьох управлінських рішень та фінансових операцій.

Нормативна грошова оцінка (НГО) земель населених пунктів призначена для визначення бази оподаткування та розміру орендної плати. НГО є розрахунковою величиною, що використовується для обчислення земельного податку та розміру єдиного податку для сільськогосподарських товаровиробників, що теж суттєво впливає на доходи місцевих бюджетів. Вона також сприяє визначенню стартової ціни продажу та розміру орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності. Завдяки НГО визначають вартість землі при успадкуванні, даруванні, міни, а також при викупі чи відчуженні ділянок для суспільних потреб. Нормативна грошова оцінка по своїй суті є розрахунком капіталізованого рентного доходу від землі.

Оцінка земель є ключовим інструментом для ефективного управління земельними ресурсами в межах населеного пункту. Оцінка проводиться з урахуванням відомостей Державного земельного кадастру, містобудівної документації та схем планування території. Вона допомагає об'єктивно оцінити інвестиційну привабливість різних територій населеного пункту із врахуванням географічного положення, особливостей розвитку інфраструктури, цільового призначення земель, рівня розвитку соціальної сфери. Оцінка земель забезпечує більш справедливий та прозорий підхід до

встановлення земельних платежів, прив'язуючи їх до фактичної цінності та функціонально-планувальних якостей території.

Нормативна грошова оцінка земель підлягає щорічній індексації, що підтримує її актуальність в умовах інфляції та економічних змін. На відміну від сільськогосподарських земель, нормативна оцінка земель населеного пункту проводиться одночасно для всієї території міста, селища або села. Відповідно актуальність оцінки земель населених пунктів обумовлена її роллю як фінансової основи для місцевих бюджетів та інструменту раціонального землекористування і містобудівного планування.

В Україні оцінка земель населених пунктів проводиться з використанням двох основних видів оцінки, які базуються на різних методичних підходах: нормативна грошова оцінка (НГО) та експертна грошова оцінка (ЕГО). НГО є обов'язковою та стандартизованою оцінкою, яка являється фінансовою базою для оподаткування та розрахунку орендної плати. Її методологічною основою є розрахунок капіталізованого рентного доходу, який потенційно може приносити земельна ділянка в існуючих економічних умовах. Експертна оцінка є індивідуальною оцінкою конкретної земельної ділянки для здійснення цивільно-правових угод (купівлі-продажу, застави, страхування). Вона максимально наближена до ринкової вартості.

Для селища Підволочиськ Тернопільським науково-дослідним і проектним інститутом землеустрою було розроблено нормативну грошову оцінку території цього населеного пункту. Одним з важливих її компонентів є схема економіко-планувального та оцінювального зонування земель цього селища (додаток Б.1). Згідно неї у смт. Підволочиськ виділено 64 економіко-планувальних і 18 оціночних зон (12 на житлових територіях, 3 – на промислових і транспортних, 3 – на природних угіддях). Межі економіко-планувальних зон залежать від характеру її забудови, профілю і призначення промислових підприємств, віддаленості від центральної частини населеного пункту.

Розробку оцінки земель для м. Скалат здійснювала Архітектурно-будівельна науково-проектно-виробнича корпорація по комплексній організації та регенерації середовища «Терно-Корс» Української академії архітектури та академії будівництва України (м. Тернопіль). Зокрема, було теж створено картосхему оцінювальних ділянок цього міста (рис. 4.1).

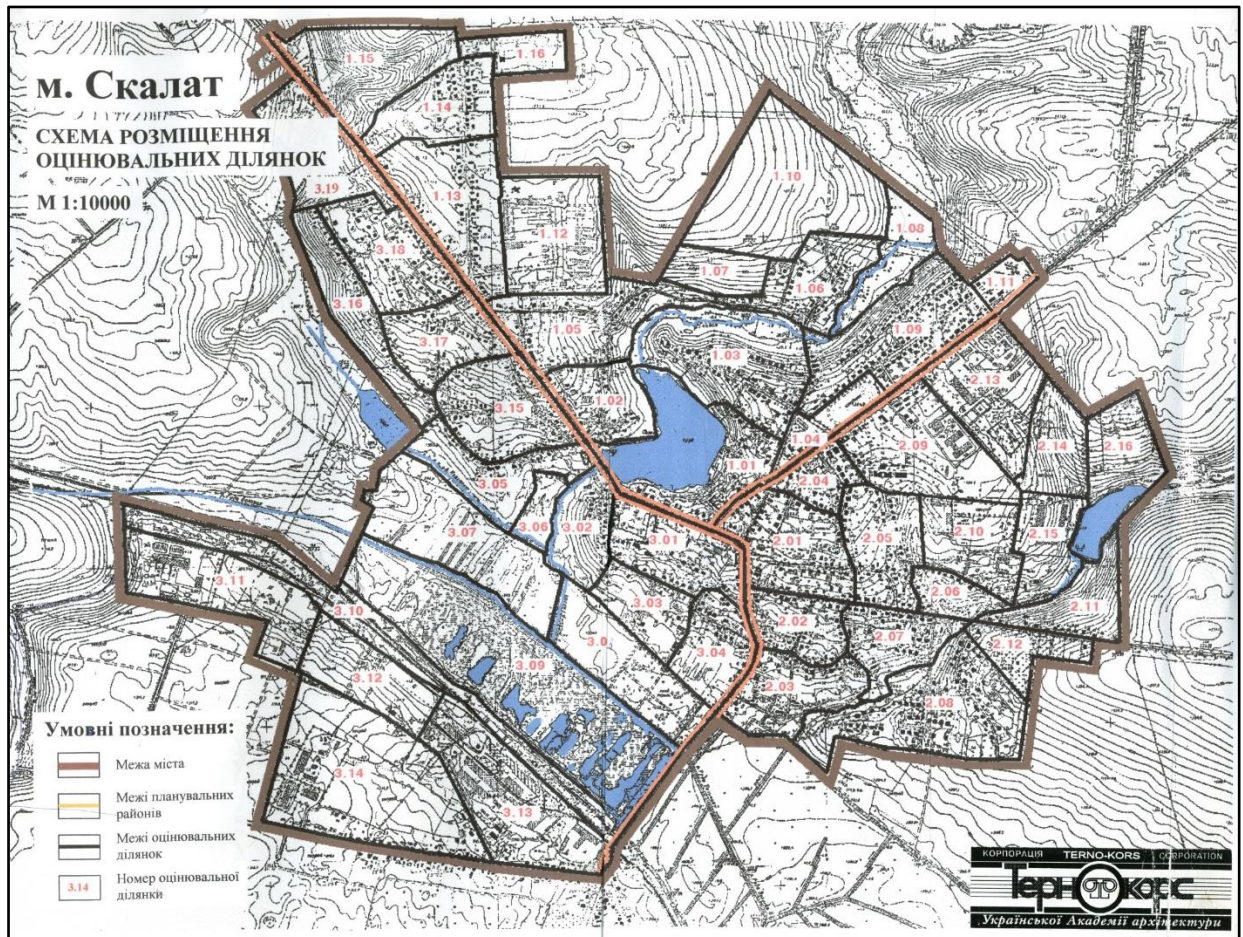

Рис. 4.1. Картосхема оцінювальних ділянок м. Скалат.

У місті Скалат виділено 3 планувальні райони (їх можна умовно поділити на північний з № 1, східний під № 2 та західний з № 3), які поділяються на 51 оцінювальну ділянку. Найбільше таких ділянок має планувальний район № 3, який охоплює західну, південну та частинку центральної частини міста. Кожна з оцінювальних ділянок населеного пункту має певний коефіцієнт цінності цієї частини території. Для цього була розроблена та розрахована Картосхема розрахункових коефіцієнтів містобудівної цінності території м. Скалат (рис. 4.2).

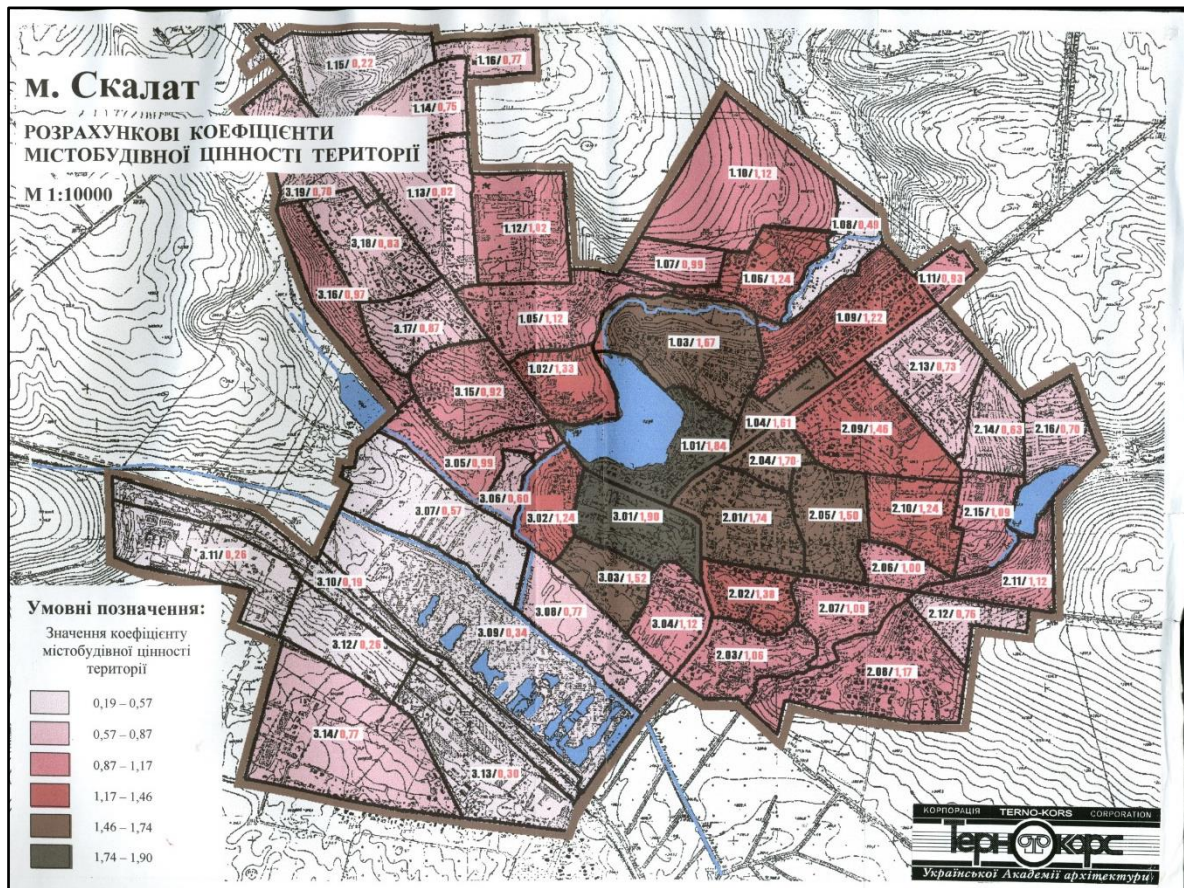

Рис. 4.2. Картосхема розрахункових коефіцієнтів містобудівної цінності території м. Скалат

Найвищу містобудівну цінність мають землі, розташовані на оцінювальних ділянках 1.1, 2.1., 3.1, які знаходяться у центральній частині міста. Найдорожче оцінюються ділянки у т. зв. «історичному центрі» містечка (ділянка 3.1), де розміщені замок, костел, церква та автостанція. Відповідно такі об'єкти «притягують» місцеве населення та приїжджих людей, що робить такі землі привабливими для інвесторів і бізнесу.

Найнижчі коефіцієнти містобудівної цінності мають ділянки на заболочених масивах попри річку Гнила Рудка, а також землі під залізничними коліями та прилеглих до них територій. Дещо вище оцінюється ділянка 3.14, де розташований комбінат хлібопродуктів та прилегла до нього житлова вулиця.

Для с. Скорики (Скориківська ТГ) теж було розроблено нормативну грошову оцінку земель та схему економіко-планувального зонування спеціалістами Тернопільського науково-дослідного і проектного інституту

землеустрою. Згідно неї у межах цього населеного пункту виділено 10 планувальних зон у залежності від функціонального призначення забудованих територій та типів сільськогосподарських угідь (додаток Б.2). Найвищі оціночні коефіцієнти (відповідно й нормативна грошова оцінка земель) приурочені до центральної частини села, де зосереджені об'єкти соціальної інфраструктури та будівлі агрофірми «Україна». Найнижчі коефіцієнти та оцінка розраховані на північній та південній околиці с. Скорики, де поширені переважно пасовища на менш якісних ґрунтах (темно-сірі, чорноземи опідзолені, лучно-болотні).

Аналогічні нормативну грошову оцінку земель та схему економіко-планувального зонування було розроблено для с. Кам'янки Підволочиської ТГ. У цьому населеному пункті виділено 20 планувальних зон, межі яких залежать від характеру забудови та цільового призначення земельних угідь. Найвищі оціночні коефіцієнти (відповідно й нормативна грошова оцінка земель) теж належать до центральної частини села, а також вздовж автомобільної дороги М-30 (Додаток Б.3). Вищий оціночний коефіцієнт також у економіко-планувальній зоні № 7, яка розміщена біля залізниці та зупинки приміських поїздів. Найменші значення оцінки традиційно мають землі на околицях села, особливо у західній та східній частинах.

4.2. Проблеми раціонального землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області

Проблеми раціонального використання сільськогосподарських та інших земель є однією з найгостріших в Україні та світі, оскільки напряму впливає на екологічний стан довкілля, сільськогосподарське виробництво та економічний розвиток. Через нераціональне землекористування виникають такі негативні явища як деградація ґрунтів, забруднення земель та зниження їхньої родючості. У процесі дослідження ґрунтового покриву в межах територіальних громад східної частини Тернопільської області фахівцями

були виявлені проблеми та надані рекомендації щодо раціонального використання земель.

Наприклад, темно-сірі опідзолені ґрунти мають розпорошену структуру, тому їх орний горизонт здатний до запливання і утворення при підсиханні корки, які значно погіршують водно-повітряний режим. Тому підвищення родючості ґрунтів полягає в поліпшенні водно-повітряного режиму, систематичному внесенні органічних і мінеральних добрив, обов'язковому вапнуванні або дефекатуванні. З органічних добрив можна вносити перегній - синець, або торфо-гнойові компости, з мінеральних добрив слід надавати перевагу фізіологічно нейтральним або слаболужним формам.

Всі види обробітку ґрунту необхідно проводити тільки в стані повної «стиглості», яка настає при 25-27% вологи в ґрунті. При цій умові менше руйнується структура, забезпечується якісна розробка ґрунту, створюються кращі умови для посіву та послідуєчого обробітку. Для поліпшення умов живлення рослин та для збагачення ґрунту фізіологічно- активними сполуками слід використовувати бактеріальні препарати-нітрагін, азотобактерин, ризотрофін.

Після поліпшення стану, такі ґрунти придатні для вирощування всіх районованих сільськогосподарських культур.

Чорноземи опідзолені на лесовидних суглинках рекомендовано удобрювати насамперед азотними і фосфорними добривами. На фоні азоту добре діє калій. Значний приріст врожаю дає внесення мінеральних добрив в поєднанні з органічними.

Такі ґрунти потребують захисту від змиву шляхом застосування агротехнічних протиерозійних заходів. Всі види обробітку земель та посів необхідно проводити впоперек схилу. На даних ґрунтах можна проводити оранку на глибину 30-32 см з одночасним розрихленням підорного шару. Оранка зябу повинна доповнюватись лункуванням, або валкуванням. Кожні 2-3 роки проводити щілювання зябу. Всі види обробітку чорноземних опідзолених ґрунтів слід проводити у стані їх «фізичної спілості».

В чорноземах опідзолених середньозмитих весь гумусово-елювіальний горизонт Не є змитим. Такі ґрунти є бідними на гумус і інші поживні речовини. Вміст рухомих форм P_2O_5 середній, K_2O – низький. Вони мають погані водно-фізичні властивості.

Подальше використання чорноземів опідзолених середньозмитих в польових сівозмінах з просапними культурами може тільки посилювати їх ерозію. Важливим заходом для боротьби з ерозією на змитих ґрунтах є впровадження ґрунтозахисних сівозмін, насичених культурами, які вкривають поверхню землі більшу частину вегетаційного періоду. Це зернові, однорічні та багаторічні трави. Кукурудзу або буряки можна вирощувати на них тільки смугами і під захистом смуг багаторічних трав. Багаторічні трави утворюють міцний дерновий шар, який скріплює і захищає ґрунти від змивання, збагачує його на органічні речовини, поліпшують структуру та інші фізичні властивості. Внаслідок сіви багаторічних трав змив ґрунту на схилах менший в 15-20 разів, ніж при сівбі просапних культур.

Для підвищення продуктивності чорноземів опідзолених середньозмитих необхідно вносити вищі дози мінеральних добрив в порівнянні із не змитими органічними на 50%. Загальною вимогою для таких ґрунтів є проведення всіх видів обробітку ґрунту оранка, культивація, боронування і посів впоперек схилу, або вздовж горизонталей.

При зябовій оранці підвищується питома вага лункування, або переривчастого борознування. Потрібно застосовувати глибоке щільювання зябу та багаторічних трав, обов'язкове ґрунтопоглиблення з одночасним внесенням підвищених доз органічних добрив [48].

Чорноземи типові малогумусні сильнозмиті середньосуглинкові (агрогрупа 57д) є поширеними у трьох досліджуваних громадах характеризуються, змитістю гумусового та частково не увібраного горизонту. Ці ґрунти бідні на гумус і поживні речовини. Забезпеченість рухомими формами фосфору і калію всіх сільськогосподарських культур є низькою.

Описані ґрунти переважно безструктурні, малородючі. Внаслідок безструктурності орний шар сильнозмитих ґрунтів злежується, а при підсиханні утворює кірку і не забезпечує доброго проростання та нагромадження води в ґрунті, що приводить до збільшення поверхневого стоку і змиву верхнього шару та схилів.

Для підвищення продуктивності описаних ґрунтів необхідне в першу чергу удобрення органічними добривами в поєднанні з мінеральними. У залежності від крутизни схилів, у ділянках із чорноземами глибокими малогумусними сильнозмитими доцільно впроваджувати ґрунтозахисні сівозміни, або при постійному залуженні. На посівах багаторічних трав один раз у 2–3 роки можна провадити щілювання. Під просапні культури необхідно виключити його повністю.

Дернові слаборозвинені середньосуглинкові ґрунти на карбонатних породах теж мають ряд рекомендацій щодо їх ощадливої обробки. Негативною їх властивістю є низька здатність до збереження вологи, що пов'язано з фізіологічною сухістю вапняку. У роки із малою кількістю опадів рослини вигоряють. Щебінь в ґрунті вкриває поверхню, що значно ускладнює проростання насіння, негативно впливає на розвиток рослин. Під час догляду рослини часто механічно пошкоджуються і тому посіви на даних ґрунтах зріджені, урожайність низька.

Для поліпшення родючості цих ґрунтів потрібно додатково вносити органічні і мінеральні добрива. Органічні добрива рекомендується вносити невеликими дозами в декілька прийомів. Найдоцільніше ці ґрунти використовувати під залуження травами, які є посухостійкими і добре переносять лужну реакцію (еспарцет, люцерна, нетреб рогатий), на крутих схилах проводити заліснення.

Лучно-болотні намиті ґрунти (агрогрупа 142д) сформувалися під впливом мінералізації органічних речовин, багаторічними травами, та в результаті погіршення фізико-хімічних властивостей, коли болотна стадія ґрунтоутворення змінилась на дернову.

Незалежно від використання ґрунти даної агрогрупи потребують внесення органічних та мінеральних добрив. У травостої природних кормових угідь переважають трави низької кормової якості. Для покращення ботанічного складу трав доцільно провести корінне поліпшення, що включає глибоку зяблеву оранку з внесенням добрив, розробку дернини, посів сумішок бобово-злакових трав (до 35 кг/га), довготермінове використання. Лучно-болотні осушені ґрунти найбільш доцільно використовувати в складі сінокосно-пасовищних сівозмін. Їх можна використовувати в ріллі (кормові, осіння оранка, тощо) [49].

Сфера землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області відіграє важливу роль для розвитку аграрного бізнесу та місцевої економіки загалом, проте має багато екологічних проблем і загроз. Однією з найбільш актуальних проблем для екологічної стійкості територій ТГ є розбалансованість структури земельних угідь, бо частка природних угідь у структурі землекористування залежно від громади становить лише 15-20%. Через високий рівень розораності територій ТГ (70-75%) та низьку їх лісистість залишилися обмежені площі природних непорушених земель. Така структура земельних угідь призводить до порушення екологічного балансу території, що прискорює розвиток різних негативних процесів (водна та вітрова ерозія, деградація ґрунтів, забруднення пестицидами, тощо).

У структурі земельних угідь Підволочиської громади (всього 35040 га) різко переважають землі сільськогосподарського призначення (близько 87 %), а рівень розораності території становить майже 74 % (25910 га) (рис. 4.3). Площі під лісами займають всього 6 %, що є критично низькою величиною, порівняно з екологічно оптимальним значенням (від 20 % і більше). Інші природні угіддя разом займають 4216 га (12 %), з яких 214 га багаторічних насаджень, 1769,3 га сіножатей, 1883,7 га пасовищ, 349 га під водними об'єктами. Високий рівень розораності призводить до негативних локальних наслідків: посилення вітрової та водної ерозії, змиву верхніх горизонтів ґрунтів, винесення корисних речовин, деградації біоценозів й інших.

Рис. 4.3. Структура землекористування Підволочиської територіальної громади [15]

У структурі земель Скориківської ТГ (рис. 4.4) переважають землі сільськогосподарського призначення (90%). Рівень розораності громади становить 75% (приблизно 20 тис. га орних земель). Лісами зайнято лише 6% площі Скориківської громади. Забудовані землі складають 4 %, землі під водними і болотними об'єктами займають всього 1% території громади. Під багаторічними насадженнями у ТГ зайнято менше 1% площ, під пасовищами і сіножатями – близько 13 % [33, с. 25].

Структура земельних угідь Скалатської громади нагадує сусідні, де різко переважають землі сільськогосподарського призначення. Рівень розораності цієї ТГ становить 77 % попри наявність значних площ природних ландшафтів (рис. 4.5). Через розташування значних територій Скалатської ТГ на Товтровому пасмі у ній є трохи вищим рівень лісистості 8 %, що є недостатньо для екологічно збалансованої норми. 7 % площі цієї громади займають сіножаті та пасовища, 4 % – забудовані землі. Загалом у Скалатській громаді природні угіддя поширені на 16 % площі, що є занадто низьким показником для природної екологічної рівноваги цієї території.

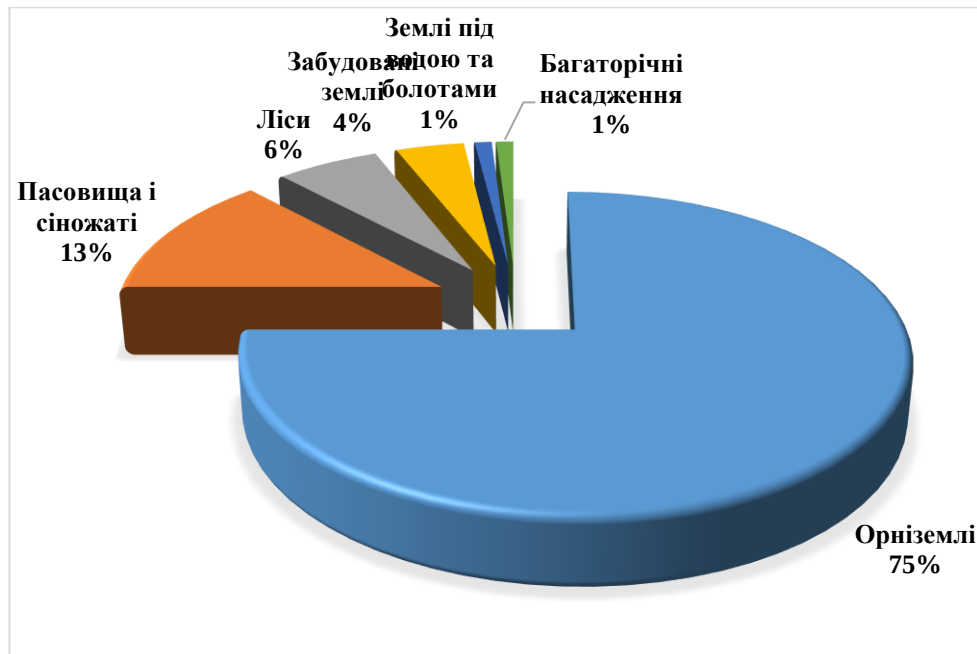

Рис. 4.4. Структура землекористування Скориківської ТГ [33, с. 25]

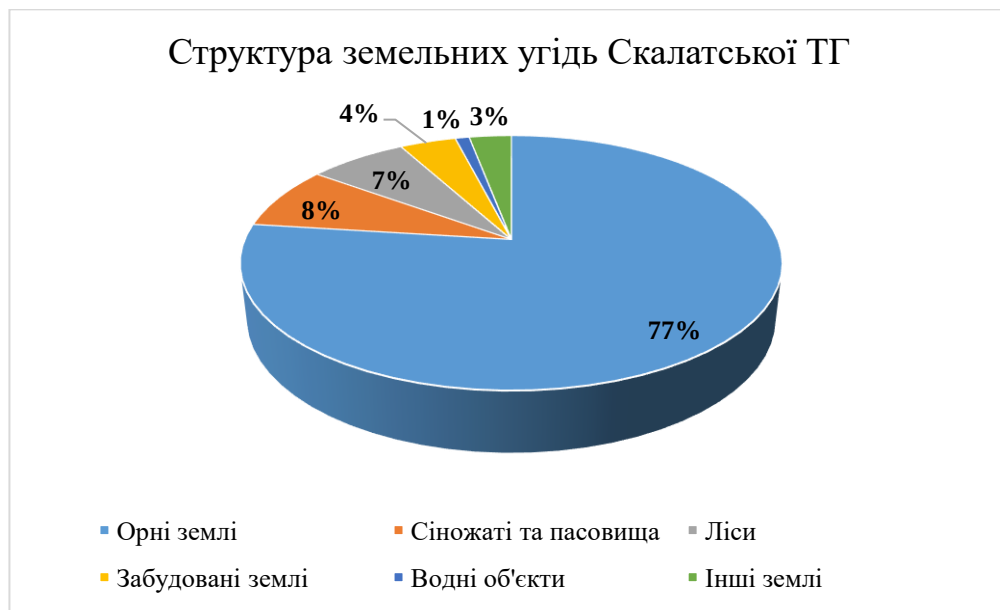

Рис. 4.5. Структура земельних угідь Скалатської ТГ [20, с. 199]

За актуальними науковими дослідженнями екологічної стійкості ландшафтів, вважається оптимальним співвідношення земельних угідь території, як 20% ріллі до 80% еколого стабілізуючих земель (ліси, природні пасовища, сінокоси); задовільним – відповідно 20-37% до 63-80%, катастрофічним – 70% до 30% . Оптимальні рівні лісистості у межах території України становлять: для зони мішаних лісів 23-40%, зони Лісостепу – 17-23 %, Степу – 15-17%. З цих наукових розробок рекомендується наступне

співвідношення між трьома групами земель: агроландшафтною (землі сільськогосподарського призначення), середовище стабілізуючою (землі лісового й водного фондів, заповідного, природоохоронного, рекреаційного призначення) і сільбищною (землі житлової й громадської забудови та ін.) для рівнинної частини України прийнято 45-50; 30-35; 15-20 % [27].

Території громад східної частини Тернопільської області згідно даної класифікації мають несприятливе співвідношення земельних угідь (74-77 % ріллі до 16-20 % еколого стабілізуючих угідь), що негативно впливає на оточуючі ландшафти. До таких негативних явищ деградації ґрунтів і природних комплексів є водна ерозія та дефляція, площинний змив, зменшення потужності гумусового горизонту та інші.

Згідно проведеного аналізу співвідношення природних та оброблюваних земель територіальних Підволочиської, Скалатської та Скориківської громад проявляється їх значна диференціація і відхилення від науково обґрунтованих норм оптимального землекористування (частка природних угідь складає 16-20%). Відповідно до завдань концепції сталого розвитку розроблено оптимізаційну модель землекористування цих ТГ, які розташовані у лісостеповій зоні із нормативним показником лісистості – 17-23 %. Така модель враховує актуальні тенденції щодо співвідношення площ антропогенних угідь та під природною рослинністю (60:40) [52].

Враховуючи високий рівень розораності території досліджуваних громад (74-77%), то необхідно її скоротити приблизно на 24-30%. З урахуванням особливостей ґрунтового покриву даних місцевостей можливо проводити скорочення орних земель за рахунок слабо- і середньоеродованих й малопродуктивних земель та угідь в межах охоронних зон водних об'єктів. Згідно рекомендацій проектних і дослідницьких установ [49,50] частину с/г угідь з крутизною схилу більше 5° рекомендується для заліснення, що дозволить підвищити рівень лісистості територій. На решті вилучених орних земель можна провести залуження з метою збільшення частки багаторічних насаджень, сіножатей і пасовищ до 23 %. Частка земель під природними

угіддями території громад східної частини Тернопільської області завдяки проведенню таких оптимізаційних заходів може зрости з 16-20% до 40 %.

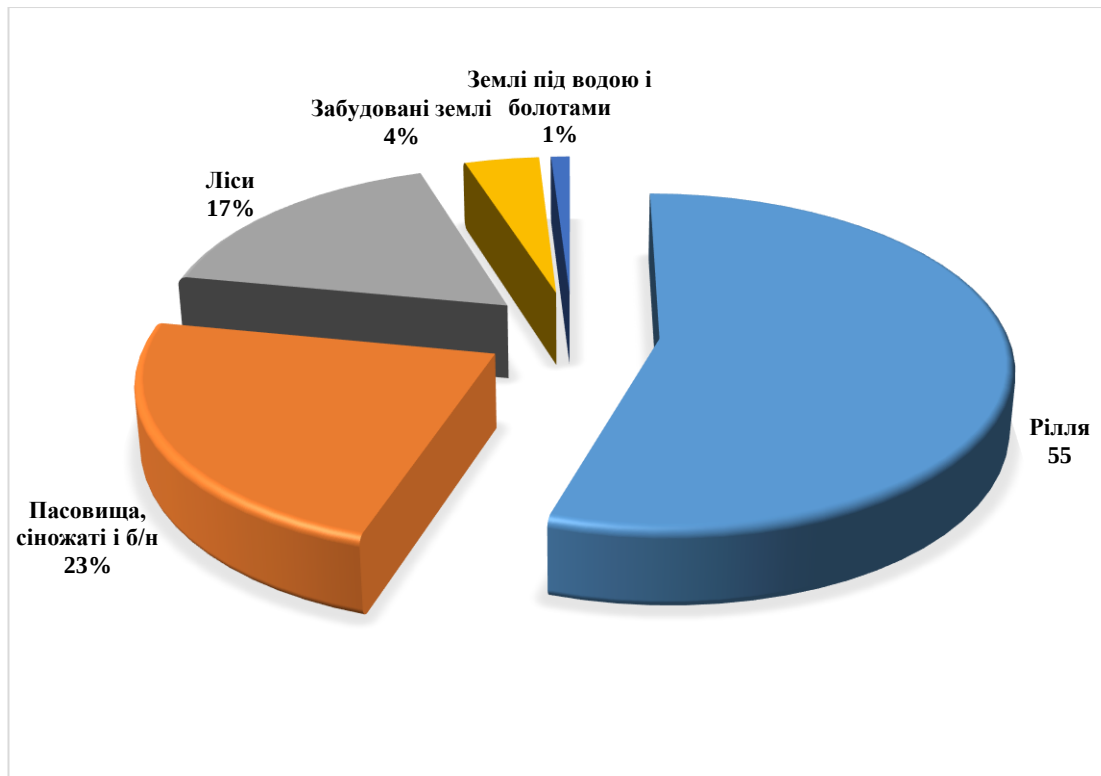

Рис. 4.6. Оптимізаційна структура землекористування ТГ

За умов успішного проведення вищезазначених заходів, оптимізаційна структура землекористування територіальних громад матиме наступний вигляд: 55% – орні землі, 17 % – ліси та лісовкриті площі, 23% – сіножаті, пасовища і багаторічні насадження, 4% – забудовані землі, 1% – угіддя під водами та болотами (рис. 4.6).

На рівні територіальних громад в останні роки загострилася проблема раціонального використання земель, перейшовши з теоретичної площини у практичну. Після завершення реформи децентралізації ТГ стали головними розпорядниками земельних ресурсів, отримавши комплекс складних викликів.

Для територіальних громад східної частини Тернопільської області земельні угіддя є основним джерелом доходів бюджетів завдяки надходженням від земельного податку та орендної плати. На жаль, досі значна частина земельних ділянок обробляються без офіційних договорів, через що бюджет ТГ не отримує надходжень. Громадам часто бракує фахівців і

повноважень для ефективного адміністрування земельними відносинами, щоб змусити недобросовісних аграріїв оплачувати орендні та податкові платежі.

Через недотримання сівозмін (надмірне вирощування технічних культур – соняшнику, сої, цукрових буряків) і технології вирощування сільськогосподарських культур, а також відсутність органічних добрив (чи недостатнє внесення міндобрив) вміст гумусу та інших поживних речовин у ґрунтах постійно знижується. Відповідно рекомендується агровиробникам використовувати сівозміни довшої ротації з використанням сидератів і біодеструкторів.

Великі агрохолдинги часто використовують агресивні методи обробітку земель, що призводять до деградації ґрунтів та забруднення вод пестицидами. Хоча малі фермерські господарства використовують більш екологічні агротехнології та створюють робочі місця, однак вони мають менше фінансових можливостей для оренди великих площ.

Для раціонального використання земельних ресурсів у територіальних громадах можна використовувати ряд сучасних інструментів. Наприклад, цифровізація земель із застосуванням ГІС-технологій дозволяє створювати електронні карти громади, де вказано кожен ділянку з власником і станом земель. В останні роки держава та іноземні фонди підтримують створення місцевих аграрних кооперативів для переробки продукції, тобто збільшення доданої вартості на місцях. Особливо добрі результати кооперативний рух дає у садівництві та ягідництві. Непридатні для сільськогосподарського використання бідні та еродовані ґрунти можна відводити для вирощування біоенергетичних культур.

Найефективнішим сучасним інструментом раціонального використання земель у громадах є проведення повної інвентаризації. На сьогодні це є найкращим способом виявлення прихованих земельних і фінансових ресурсів, щоб зупинити деградацію угідь.

Висновки до розділу 4

У вищеподаному розділі охарактеризовані проблеми оцінки земель та раціонального землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області. Проаналізовані особливості оцінки земель та її залежності від природних і економічних умов у селищі Підволочиськ, місті Скалат, селах Скорики та Кам'янки. Розкрито сучасні проблеми та шляхи поліпшення землекористування для найпоширеніших агрогруп ґрунтів. Охарактеризовано діючу загрозливу структуру землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області з рекомендаціями щодо її оптимізації.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження проаналізовано теоретичні та методичні підходи до вивчення землекористування територіальних громад, що дозволило уточнити сутність цього поняття в контексті децентралізації та формування земель адміністративно-територіальних одиниць. Згідно них землекористування територіальних громад є складною, багатофункціональною системою, яка охоплює правові, економічні, екологічні та соціальні аспекти використання земельних ресурсів на їхній території.

Проведено делімітацію об'єкта дослідження, тобто трьох територіальних громад східної частини Тернопільської області: Підволочиської, Скалатської та Скориківської. Охарактеризовано методичні підходи щодо дослідження ґрунтового покриття, які базуються на підходах великомасштабного дослідження ґрунтів з подальшими визначеннями їх фізико-хімічних властивостей і картографуванням.

У роботі досліджено, що система землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області сформувалася під впливом комплексу факторів, серед яких головними є природні умови та ресурси території (геологічна, геоморфологічна будова, мінерально-ресурсний потенціал, ландшафтна будова, клімат, внутрішні води, рослинний і тваринний світ), а також історичні фактори формування землекористування в різні періоди розвитку та діяльності людини. У східній частині Тернопільської області домінує інтенсивний аграрний тип землекористування, що створює значне навантаження на земельний фонд та потребує впровадження заходів зі сталого управління.

У дослідженні охарактеризовано особливості ґрунтового покриття та агровиробничих груп ґрунтів територіальних громад східної частини Тернопільської області. На цій території переважають високородючі чорноземи типові малогумусні та чорноземи опідзолені, а також темно-сірі

грунти. Відповідно на території досліджуваних громад і поширені агровиробничі групи цих ґрунтів. Їх проаналізовано на прикладі 8 населених пунктів Підволочиської, Скалатської та Скориківської територіальних громад. Охарактеризовані також основні фізико-хімічні характеристики найпоширеніших агрогруп ґрунтів на основі аналізів розрізів і виконаних хімічних досліджень.

Проаналізовано також особливості грошової оцінки земель у населених пунктах східної частини Тернопільської області. Нормативна грошова оцінка (НГО) земель є ключовим інструментом економічного регулювання земельних відносин, оскільки вона слугує базою для оподаткування (земельний податок та орендна плата) та формування місцевих бюджетів. Охарактеризовано особливості НГО земель для кількох вибраних населених пунктів досліджуваних громад: смт. Підволочиськ, м. Скалат, сіл Скорики і Кам'янки.

Запропоновані заходи щодо підвищення ефективності та сталості землекористування у територіальних громадах східної частини Тернопільської області. Для кожної агрогрупи ґрунтів подані практичні рекомендації щодо поліпшення їх стану та підвищення родючості.

На основі статистичних матеріалів проаналізовано структуру землекористування територіальних громад східної частини Тернопільської області, яка переважно є нераціональною та загрозливою для довкілля. Запропоновано оптимізаційну модель землекористування для територій досліджуваних ТГ. Подані також перспективні шляхи щодо раціонального обробітку земель задля запобігання деградації ґрунтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична частина до Стратегії розвитку Підволочиської територіальної громади на 2026-2028 роки. URL:
https://rada.info/upload/users_files/04396294/46257d9e287d93c7390db62771563d56.docx (дата звернення: 02.12.2025)
2. Археологія України: Курс лекцій: Навч. Посібник. за ред. Л. Л. Залізняка. К.: Либідь, 2005. 504 с.
3. Бортник С. Ю., Лаврук Т. М., Олещенко А. В., Тимуляк Л. М. Просторове та ландшафтне планування: навчальний посібник. Видання друге, оновлене та доповнене. К.: Логос, 2020. 175 с.
4. Волік О. Четвертинні відклади ; Основні риси тектонічної структури ; Гідрогеологічні умови ; Геологічні пам'ятки як рекреаційний ресурс // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 80-103,156-160.
5. Гідрогеологічні умови ; Геологічні пам'ятки як рекреаційний ресурс // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 80-103.
6. Герасимів З.М. Оптимізація землекористування східної частини Опілля (в межах Тернопільської області) // Наукові записки ТНПУ. Серія: географія. Тернопіль, 2006. №1. С. 176-180.
7. Голош Н. К., Управління земельними ресурсами як гарантія розвитку територіальних громад. Ефективність державного управління : зб. наук. пр. Вип. 1/2(70/71). Львів: НЛТУ України, 2022. С. 29–34.
8. Ґрунти Тернопільської області: відп. ред. С.О. Скорина. Львів: Каменяр, 1969. 51 с.

9. Ґрунтознавство і географія ґрунтів : підручник. У двох частинах. Ч. 2 / С. П. Позняк. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 286 с.
10. Гулик С. В., Гавришок Б. Б. Історія дослідження ґрунтового покриву ; Характеристика головних типів ґрунтів // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 265-277, 284.
11. Делімітація / Савчук І.Г. // Словник суспільної географії. URL: <https://geohub.org.ua/node/3346> (дата звернення: 20.11.2025)
12. Дем'янчук П. М. Рельєф. Геоморфологічна будова // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 161-201.
13. Дем'янчук П. М., Царик Л. П., Вітенко І. Еколого-географічна ситуація // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 461-479.
14. Децентралізація. Скориківська територіальна громада. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada/4630> (дата звернення: 03.12.2025)
15. Економічний профіль Підволочиської ОТГ. URL: https://rada.info/upload/users_files/04396294/5d7774de9f5dfa3497ff82047e6f0262.xlsx (дата звернення: 03.12.2025)
16. Заблоцький Б., Гавришок Б., Дем'янчук П. Облік площ земель сільськогосподарського призначення територіальних громад Тернопільської області: джерела, повнота та репрезентативність інформації // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Сер. Географія. Тернопіль : Тайп, 2022. Вип. 2. (53). С. 76-83.
17. Клімат України. (За редакцією В.М. Ліпінського, В.А. Дячук, В.М. Бабиченко). К.: Вид-во Раєвського, 2003. 343 с.

18. Ковалишин Д., Каплун І. До питання про формування рельєфу і ландшафтів Подільських Товтр. Наук. записки ТДПУ. Серія: географія. 1998. №2 (7). С. 112-118.
19. Ковальчук І. Регіональний еколого-геоморфологічний аналіз. Львів: Інститут українознавства, 1997. 400 с.
20. Кузик, І. Геоекологічні проблеми землекористування об'єднаних територіальних громад Тернопільської області // Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. Сер. Географія. 2018. Вип. 1 (44). С. 196–201.
21. Лазарева О. В., Мась А. Ю., Борисевич К. Ю. Орієнтири розвитку агробізнесу в системі управління земельними ресурсами в Європі та Україні. Агросвіт. 2022. № 2. С. 3–9.
22. Ландшафтне планування в Україні / під ред. Л. Г. Руденка. К. : Реферат, 2014. 144 с.
23. Мариняк Я. О. Поверхневі води. Водні ресурси // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 221-264.
24. Методичні вказівки з картографії ґрунтів. Укладачі: Недвига М.В. та ін. Умань: Уманський НУС: Редакційно-видавничий відділ. 2019. 69 с.
25. Москалюк К. Про формування Подільських Товтр. Вісник Львів. ун-ту. Серія географічна. 2008. Вип. 35. С. 239-249.
26. Недвига М. В., Рассадіна І. Ю. Охорона ґрунтів і відтворення їх родючості. Курс лекцій та лабораторний практикум. Умань, Уманський НУС, 2020. 144 с.
27. Організація сільськогосподарського використання земель на ландшафтно-екологічній основі : монографія / за заг. ред. Казьміра П. Г. Львів. 2009. 254 с.
28. Питуляк М. Р. Ландшафти. Фізико-географічне районування // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси.

- 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 359-379.
29. Природа Тернопільської області. За ред. К. І. Геренчука. Вища школа, 1979. 167 с.
 30. Природні умови та ресурси Тернопільщини. За ред. М.Я. Сивого, Л.П. Царика. Тернопіль: ТзОВ: «Терно-граф», 2011. 512 с.
 31. Пушкар Б., Рудакевич І. Інноваційні підходи до управління земельними ресурсами в умовах децентралізації. Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. Т. 1. № 29. 2024. С. 48 – 54.
 32. Рудакевич І., Луків Ю. Проблеми землекористування Скориківської територіальної громади Тернопільської області. Міждисциплінарні інтеграційні процеси у системі географічної, туризмологічної та екологічної науки: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції приуроченої 35-літтю утворення географічного факультету в ТНПУ імені В. Гнатюка (м. Тернопіль, 15-16 травня 2025 р.) / за заг. ред. проф. А. Кузишина. Тернопіль: ФОП Осадца Ю.В., 2025. С. 228-233.
 33. Рудакевич І. Р., Пушкар Б. Т. Проблеми раціонального використання земельних ресурсів територіальної громади (на прикладі Скориківської громади Тернопільської області). Креативний простір. № 26. 2025. С. 23–27.
 34. Свинко Й.М. Нарис про природу Тернопільської області: геологічне минуле, сучасний стан. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. 192 с.
 35. Свинко Й.М, Холява П.М., Запорожан Л.П. Сторінки природи рідного краю. Тернопіль, 1994. 115 с.
 36. Сивий М.Я. Геологічна будова Тернопільщини // Тернопільський енциклопедичний словник. Тернопіль: Збруч, 2004. С. 343-345.
 37. Сивий М. Я., Кітура В. Мінерально-ресурсний потенціал // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 104-160.

38. Сивий М. Мінеральні ресурси Поділля: конструктивно-географічний аналіз та синтез. Тернопіль: Підручники і посібники, 2004. 656 с.
39. Сивий М. Я. Нарис з історії вивчення геологічної будови та корисних копалин ; Стратиграфія та доантропогенова історія геологічного розвитку // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 58-80, 156-160.
40. Снітинський В., Грицишин П., Чорнобай Ю. Проблеми аграрного землекористування в регіоні на засадах сталого розвитку. Проблеми аграрного землекористування у регіоні. К., 2001. С. 52-57.
41. Стратегія розвитку Скалатської ТГ. URL: <https://skalatmr.gov.ua/sites/skalatmr.gov.ua/files/inline-files/strategiya-rozvitku-2023-2027-rishennya-2357.pdf> (дата звернення: 01.12.2025)
42. Строценъ Б. Черняхівська культура Західного Поділля. – Тернопіль: Астон. 2008. 272 с.
43. Ступаков В. П. Основи землеробства. Київ: Вища школа, 1979.
44. Сучасна динаміка рельєфу України В. П. Палієнко, А. В. Матошко, М. Є. Барщевський та ін.; За ред. В. П. Палієнко. К.: Наукова думка, 2005. 266 с.
45. Тернопіль. Статистика погоди. Кліматичні дані за роками та місяцями. <https://meteorpost.com/weather/climate/> (дата звернення: 10.11.2025)
46. Тернопільщина. Історія міст і сіл: у 3-х томах. Том 1. Тернопіль: ТзОВ "Терно-граф", 2014. 668 с.
47. Територіально-просторове планування землекористування: навч. посібник. За заг. ред. професора А.М. Третяка. Третяк А.М., Третяк В.М., Прядка Т.М., Третяк Н.А. Біла Церква: «ТОВ «Білоцерківдрук», 2022. 168 с.
48. Технічний звіт по коректуванню матеріалів крупномасштабного обстеження ґрунтів колгоспу ім. Горького Підволочиського району Тернопільської області. В. П. Корніцький та ін. Тернопільський філіал проектного Інституту Укрземпроект, Тернопіль, 1987. 53 с.

49. Технічний звіт по коректуванню матеріалів крупномасштабного обстеження ґрунтів колгоспу «Маяк» Підволочиського району Тернопільської області. В. П. Корніцький та ін. Тернопіль: РПІ Укрземпроект, 1988. 62 с.
50. Технічний звіт по коректуванню матеріалів крупномасштабного обстеження ґрунтів колгоспу «Україна» Підволочиського району Тернопільської області. В. П. Корніцький та ін. Тернопільський філіал проектного Інституту Укрземпроект, Тернопіль, 1988. 45 с.
51. Царик Л.П. Природоохоронні пріоритети ландшафтно-екологічної оптимізації території Поділля. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. Серія : Географія. Тернопіль : Видавн. відділ ТНПУ. 2008. № 1 (випуск 23). С. 199-205.
52. Царик Л.П. Географічні засади формування і розвитку природоохоронних систем Поділля: концептуальні підходи, практична реалізація. Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. 320 с.
53. Царик Л.П., Чернюк Г.В. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу (на прикладі Тернопільської області). Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. 188 с.
54. Чеболда І.Ю., Кузик І.Р. Порівняльна характеристика структури землекористування територіальних громад різних типів. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Екологія». Випуск 26. 2022. С. 75-88.
55. Чернюк Г., Царик П. Л. Клімат // Географія Тернопільської області : монографія : в 2 т. Т.1. Природні умови та ресурси. 2-е вид., перероблене і доповнене. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка : Осадца Ю. В, 2020. С. 202-220.
56. Шикуча М. К., Татарико О. Г. Ерозія ґрунтів і ґрунтозахисне землеробство. Київ, Урожай, 1976.

57. Tsaryk L., Yankovs'ka L., Tsaryk P., Novyts'ka S., Kuzyk I. Geoecological problems of decentralization (on Ternopol region materials). Journal of Geology, Geography and Geoecology. Vol. 29.(1). 2020. P. 196-205.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А. 1

Агровиробничі групи ґрунтів с. Старий Скалат

Шифр агрогруп	Назва агрогруп	Площа ,га
40д	Темно-сірі опідзолені середньосуглинкові ґрунти на лесовидних суглинках	124,1
41д	Чорноземи опідзолені середньосуглинкові на лесовидних суглинках	420,9
49д	Темно-сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені слабозмиті середньо суглинкові лесовидних суглинках	434,2
50д	Темно-сірі опідзолені ґрунки та чорноземи опідзолені середньозмиті середньосуглинкові	157,7
51д	Темно-сірі опідзолені сильнозмиті середньо суглинкові ґрунти	3,6
53д	Чорноземи типові малогумусні та чорноземи сильноереградовані середньосуглинкові	744,7
55д	Чорноземи типові і чорноземи сильноереградовані слабозмиті середньосуглинкові	595,8
56д	Чорноземи типові і чорноземи сильноереградовані середньозмиті середньосуглинкові	245,6
57д	Чорноземи типові і чорноземи сильноереградовані сильнозмиті середньосуглинкові	150,8

101 д	Чорноземи неглибокі слабозмиті середньосуглинкові на лесовидних суглинках підстелені на глибині 0.5-1.0 м еловієм карбонатних порід	6,6
104д	Чорноземи неглибокі сильнозмиті да дернові слаборозвинені середньосуглинкові ґрунти на елюзії карбонатних порід	62,9
134д	Лучні середньосуглинкові ґрунти	13,4
141д	Лучно-болотні неосушені ґрунти	33,6
208д	Намиті опідзолені середньосуглинкові ґрунти	77,8
209д	Намиті чорноземні середньосуглинкові ґрунти	37,8
210д	Намиті лучні і чорноземно-лучні середньосуглинкові ґрунти	55,7
215	Розмиті ґрунти і виходи рихлих порід	13,3
217	Розмиті ґрунти і виходи елювію щільних карбонатних порід	0,4
Всього обстежено:		3178,9
Необстежено:		162,1
Всього громадських земель		3341,0

Додаток Б. 2

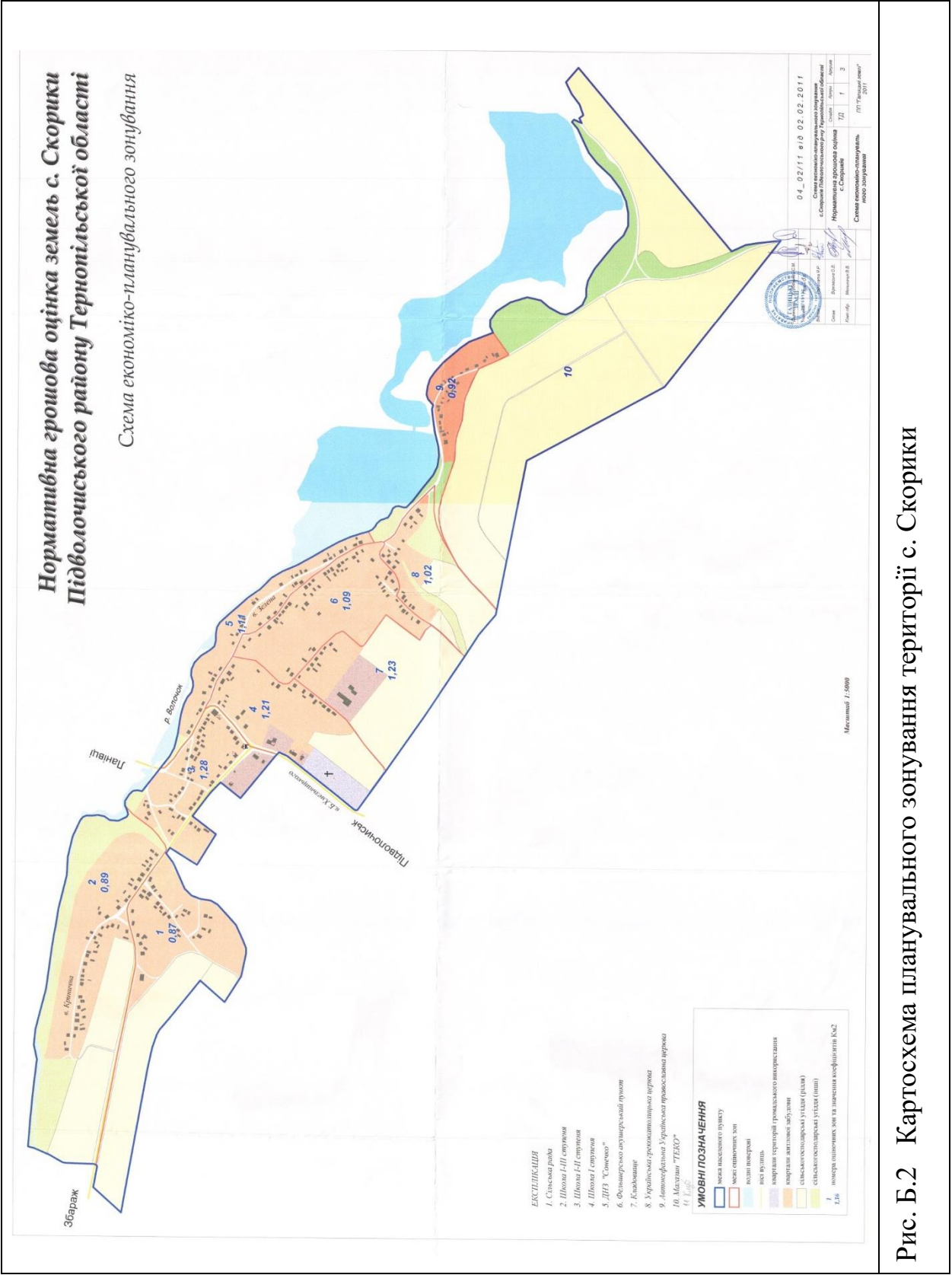

Рис. Б.2 Картосхема планувального зонування території с. Скорики

